

Milli Mücadele Yıllarında Muhalif ve Bolşevizm Karşıtı Bir Vali: Kapancızâde Hamit Bey

A Governnor who has been Opposing and the Opponent to
Bolshevism During the Time of National Independence Struggle:
Kapancızade Hamit Bey

İsmail AKBAL*

Öz

1919 yılında başlayan Milli Mücadele hareketi içerisinde siyasal iktidar odağı olan Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi'nden Büyük Millet Meclisi dönemine kadar, hem Meclis içinde hem de Meclis dışında siyasal muhalefetle karşılaşmıştır. Meclis dışı muhalefet hareketinin başladığı ilk yer Trabzon olmuştur ve burada muhalefetin önderliğini Vali Hamit Bey üstlenmiştir. Trabzon'u diğer iller takip etmiştir. Söz konusu muhalefet hareketi 1923 yılına kadar devam etmiştir. Muhalefetin en keskinleştiği tarihler, Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı ve Bolşevizm söylemlerinin ayyuka çıktığı 1920 yılı ve daha sonra Birinci Meclis'in dağılmasına da neden olan Ali Şükrü Bey cinayetinin işlendiği 1923 yılı olmuştur.

Bu çalışmada, Milli Mücadele taraftarı olduğundan şüphe edilmeyen; fakat dik kafalılığı ve muhalif tavırlarıyla Ankara hükümetini en çok uğraştıran ve zor durumda bırakan valilerden biri olan Vali Hamit Bey ve onun önderlik ettiği muhalefet hareketi ele alınacaktır. Çalışma daha çok dönemin yerel gazetesi ve muhalefetin sesi olan İstikbâl gazetesi ve dönemin şahitlerinin hatıralarından hareketle yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhalefet, Hamit Bey, Bolşevizm, Trabzon, Ali Şükrü Bey, İttihat ve Terakki

Abstract

Mustafa Kemal, the focus of the political power from the beginning of the National Controversy movement in 1919, after the gathering of the Erzurum

---

*Yrd. Doç. Dr. Aksaray Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü,
ismailakbal@gmail.com.

Congres until the era of Big National Assembly faced with political opposition both in the assembly and out of the assembly. The beginning of the opposition out of the assembly first started in Trabzon and the leader of the opposition was the governor Hamit Bey. Other provinces followed Trabzon. The mentioned opposition movement continued until 1923. The opening of the Big National Assembly and the intense of discourse of Bolshevism in 1920 and later the crime of Ali Şükrü Bey occurred in 1923 lead to the break up of the First Assembly were the year of intensified opposition movement.

Hamid Bey was no doubt that favorable of the National Controversy but with his grim determination and opposition behaviour prepossessed and put on the spot the Government of Ankara. In this study, we will focus on the governor Hamid Bey and the opposition movements that he guided at that time. This study fostered mostly from the regional and voice of the opposition movement news paper of the time İstikbal gazetesi (Future Newspaper) and also from the memorabilia.

Keywords: *Opposition, Hamit Bey, Bolshevism, Trabzon, Ali Şükrü Bey, The Ottoman Committee of Union and Progress.*

Giriş

Anadolu’da 1919 yılında başlayan Milli Mücadele hareketi içinde siyasal iktidar odağı haline gelen Mustafa Kemal Paşa ve daha sonra Meclis’in açılmasıyla birlikte kurumsallaşan Ankara Hükümeti, gerek Büyük Millet Meclisi açılmadan önce Erzurum ve Sivas Kongreleri’nde, gerekse Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra, hem Meclis içinde hem de Meclis dışında ciddi siyasal muhalefetle karşılaşmıştır.

Büyük Millet Meclisi’nin açıldığı dönemde Mustafa Kemal Paşa’nın örgütlediği Ankara Hükümetine karşı belirmiş Meclis dışı muhalefet hareketinin başladığı ilk yer Trabzon olmuş ve burada muhalefet önderliğini Vali Hamit Bey üstlenmiştir. Trabzon’u diğer iller takip etmiş ve söz konusu muhalefet hareketi 1923 yılına kadar devam etmiştir. Meclis içi muhalefet ise liderliğini Hüseyin Avni Bey’in yaptığı İkinci Grup tarafından yerine getirilmiştir (Demirel, 2003: 380).

Dönemin muhalefet hareketlerinin içerikleri çeşitlidir. Ancak, bunlar arasında en etkin muhalefet söylemlerinden birisi de Bolşevizm kökenli muhalefettir. İlk defa 1920 yılında ortaya çıkan Bolşeviklik ve Komünistlik olguları, Mütarekeden sonra ilk kez işitilen yeni bir suçlama silahıdır. Daha önceki dönemlerin “gavur”, “zındık” gibi sınırlı suçlama sloganları, Mütarekeden sonra yerini “İttihatçılık” suçlamasına bırakmıştır. Hatta büyük zaferden sonra yeni devlete “Türkiye Halk Cumhuriyeti” adını verme düşüncesi dahi tepkiyle karşılanmıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın “Halk hükümeti” söylemindeki “halk” kelimesinde komünistlik sezilmiştir.

Böylece Ankara devamlı Bolşeviklik suçlaması altında tutulmuş, İttihatçılık ve Cumhuriyetçilik suçlaması ikinci plana düşmüştür (Avcıoğlu, 1978: 651). Bu suçlama silahını en çok kullanan muhaliflerden birisi de Hamit Bey olmuştur.

Millî Mücadele'nin ilk yıllarında, vatanın kurtuluşu için mücadele eden kadroların bir çoğu Bolşevikliğe yakın durmuşlardır. Bolşevikliğe karşı duyulan yakınlıktan dolayı gerek yurt içindeki, gerekse yurt dışındaki Millî Mücadele kadrolarında, yaygın bir Bolşeviklik edebiyatı görülmüştür (Akbal, 2009, 303-320). Ankara'da Meclisin daha yeni açıldığı bu dönemde, birçok mebus Bolşevik olmaktan bahsetmekte ve tek kurtuluş yolunu Bolşevik olmakta görmekteydi. "Yeşilordu" söylentisi bütün doğunun dilinde bir efsaneye dönüşmekte, Bakü'de kurulan TKF'nin (Türkiye Komünist Fırkası) komünist birliklerinin Anadolu'nun sınırlarında beklemekte olduğu söylentisi herkesin dilinde idi. "Bolşevik Taburu" adı verilen bir birlik cephede savaşmakta idi. Çerkez Ethem dahi Bolşevik lider olma sevdası güdüyordu. Üstelik en büyük düzenli kolordumuzun komutanı Kâzım Karabekir Paşa bile komünist olmaktan bahsediyor ve bu konuda Ankara'ya baskı yapmaya kalkışıyordu (Karabekir, 1990, 593). Bolşevikliğe karşı duyulan yakın ilgi yalnız fikir alanında kalmamış örgütlenme safhasında da kendini göstermiştir. Rusya'daki yeni rejimin ne olduğu araştırılırken, sol teşekküllerin kurulup faaliyet göstermeleri resmi çevrelerce hoşgörü ile karşılanmış ve bilmezlikten gelinmiştir. Çünkü bu dönemde Rusya'ya şirin görünmenin yanı sıra "Bolşeviklik" resmi çevrelere pek de korkulacak bir şey gibi gelmemektedir (Selek, 1966, 252).

Bu kadar Bolşevik edebiyatının yanında Rusya'daki ihtilalin ve kurulmakta olan yeni düzenin ne olduğu hakkında Anadolu'da ciddi sayılabilecek bir bilgi birikimi de yoktu. Temmuz 1920'de BMM'ne katılan Trabzon Mebusu Hamit Bey bu konuda şunları söylemektedir: "*Şurası şayandır ki, birçoklarının kırmızılaşmak istediği bu günlerde Bolşevikliğin anlamını bilen hemen yok gibiydi. Sosyalizmin henüz "S"si bilinmeyen bir memlekette bu cehalet tabii idi*" (Eken, 1995, 209-210).

Hamit Bey, Bolşevizm konusunda oldukça bilgilidir ve sonuna kadar karşı konulması taraftarıdır. Bu konuda Ankara'yı en çok zorlayan ve baskı altında tutmaya çalışan muhaliftir.

Bu çalışmada, Millî Mücadele taraftarı olduğundan şüphe edilmeyen fakat dik kafalılığı ve muhalif tavırlarıyla Ankara hükümetini çok fazla uğraştıran ve zor durumda bırakan valilerden biri olan Vali Hamit Bey ve onun önderlik ettiği muhalefet hareketi ele alınmıştır. Çalışma daha çok dönemin yerel gazetesi ve muhalefetin sesi olan *İstikbâl* gazetesi ve dönemin canlı şahitlerinin hatıralarından hareketle gerçekleştirilmiştir.

Trabzon Valiliği Öncesinde Hamit Bey

Kapancızâde Hamit Bey, 1 Eylül 1878'te Rodos'ta doğmuştur. Babası eski Belediye Başkanı ve Rodos'un varlıklı ailelerinden olan Mehmet Ali Efendi'dir. Rodos'ta İtalyan Alyans Mektebi'nde bir süre okuduktan sonra Frère Mektebi'ne gitmiştir. Buradaki eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'a yerleşip Galatasaray Sultanisi'nde öğrenimine devam etmiştir. 1899 yılında Mekteb-i Mülkiye'ye başlayıp buradan 1902 yılında mezun olmuştur. Mülkiye'de öğrenci iken Fikret Hanım'la evlenmiştir. Eğitim hayatı boyunca Fransızca, Rumca, İspanyolca ve Bulgarca'yı ileri düzeyde öğrenmiştir (Eken, 1995: 45; Arıburnu, 1997: 271). Mülkiye'den mezun olduktan bir ay sonra ilk görev yeri Rodos olmuştur. Rumların yoğun olarak yaşadığı bu bölgede 1902 yılında Maiyet Memuru olarak göreve başlamış ve daha sonra Kaymakamlık görevini üstlenmiştir. Buradaki görevi 1910 yılına kadar sürmüştür. 23 Kasım 1910'da Selanik İttihat ve Terakki Cemiyeti Müfettişliği'ne atanmıştır. Müfettişliği esnasında rahatsızlanarak Viyana'ya tedaviye gitmiştir. Yaklaşık bir yıl süren tedaviden sonra İstanbul'a dönmüş ve 3 Şubat 1912'de Tokat Mutasarrıflığı'na atanmıştır. Hamit Bey buraya atandığı zaman Mebusan Meclisi seçimleri yaklaşmıştır. Tarihimize "sopalı seçimler" olarak geçen 1912 seçimlerinde, seçimlere müdahale ederek Tokat'taki Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarının seçilmemesini sağlamıştır. Özellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın adayı olan Mustafa Sabri'yi seçtirmemiştir. Bu olay Hamit Bey'in Tokat Mutasarrıflığı'nın da sonunu hazırlamıştır. Seçimlere müdahale ettiği için, Tokat'taki Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlıları onu Dâhiliye Nezareti'ne şikâyet etmiştir. Yeni hükümeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlıları kurunca İttihatçı olarak mimlenen Hamit Bey görevden alınmış, yerine Haydar Bey atanmıştır.

Yaklaşık bir yıl memuriyetten uzak kalan Hamit Bey, İttihat ve Terakki'nin tam iktidar olması ile Çanakkale Mutasarrıflığı'na, aynı yıl Çanakkale'den alınarak Kırklareli Mutasarrıflığı'na, oradan da Basra Valiliği'ne atanmıştır. Fakat Hamit Bey, Basra Valiliği'ni kabul etmemiştir. Bunun üzerine Diyarbakır Valiliği'ne atanmıştır. Diyarbakır Valiliği esnasında ordu komutanlarıyla anlaşamamış ve orduyu sert bir dille eleştirmiş; bunun üzerine baskılara dayanamayan Talat Paşa, Hamit Bey'i Diyarbakır Valiliği'nden alarak, "Birinci Sınıf Mülkiye Müfettişliği" görevine getirmiştir. 30 Ekim 1915'te "Heyet-i Teftişîye Müdür-i Umumiliği"ne atanmıştır. Aynı görevde iken, 1918 yılında Batum'da Türk idaresinin kurulması ile görevlendirilmiştir. Hamit Bey, Diyarbakır'da olduğu gibi Batum'da da ordu mensuplarıyla çatışmaya girmiş ve buradaki görevinden de alınmıştır (Orhun, 1969, 428).

Hamit Bey, Mütarekeden sonra kurulan İzzet Paşa kabinesinde Dâhiliye Vekâleti'ne getirilen Fethi Bey'in isteğiyle Dâhiliye Nezareti Müsteşarlığı'na getirilmiştir. Daha sonra Fethi Bey'in görevden alınmasıyla o da görevinden ayrılmıştır. Müsteşarlığı esnasında İttihatçı valilerin atanmasına öncülük eden Hamit

Bey, görevden ayrıldıktan sonra yakın dostu Esat Paşa'nın öncülük ettiği Milli Kongre'ye katılmış ve Milli Kongre'nin Heyet-i Faalesi'ne seçilmiştir (Tunaya, 1989: 150; Orhun, 1969: 428). Daha sonra Ahmet Rıza'nın kurduğu ve lekelenmemiş İttihatçılardan oluşan Vahdet-i Milliye Cemiyeti'ne katılmıştır. Burada Celalettin Arif Bey ile yakın bir dostluk kurmuş ve Cemiyet içinde birlikte hareket etmiştir (Eken, 1995: 55-56). Bu arada Esat Paşa tutuklanmış ve bir kısım Milli Kongreci Karakol Cemiyeti'ne katılmıştır (Orhun, 1969: 428). Karakol Cemiyeti'ne uzun süre hizmet vermiş olan şahsiyetlerden birisi de Kapancızâde Hamit Bey'dir (Tevetoğlu, 1988: 14). Karakol Cemiyeti'nden bir grup Mustafa Kemal Paşa ile Mayıs 1919'da İstanbul'da, Kara Vasıf Bey'in evinde bir araya gelmiştir. Karakol üyesi olan Hamit Bey toplantıya kadim dostu Refet Bey (Bele) ile birlikte katılmıştır. Hamit Bey'in anılarından öğrenildiğine göre, toplantıda Anadolu'da başlatılacak olan direniş hareketi için görev dağılımı yapılmış, Refet Bey'in önerisiyle Hamit Bey'e de Canik Mutasarrıflığı teklif edilmiştir. Hamit Bey, atama işlemlerini Mustafa Kemal Paşa'nın üzerine aldığı söylemektedir (Eken, 1995: 56). Gerçekte Mustafa Kemal, Paşa Damat Ferit'ten Hamit Bey'in Canik'e atanmasını talep etmiş ve 21 Mayıs 1919'da bu atama gerçekleşmiştir (Atatürk, 1989: 72). Hamit Bey'in Canik'e atanma gerekçesi de Mustafa Kemal Paşa ile aynıdır: "*Canik'te bozulan asayişin temini.*" (Orhun, 1969: 428).

Hamit Bey, Canik'e gitmeden önce 26 Mayıs 1919'da Vahdet-i Milliye Cemiyeti'nin temsilcisi olarak Şûrâ-yı Saltanat'a katılmış; daha sonra Teftiş Heyeti'nde birlikte çalıştığı Mr. Graves ile görüşmüş ve İngilizlere Canik'te iyi geçinme sözü vermiştir. 28 Mayıs 1919'da Canik'e gelen Hamit Bey'i Refet Bey karşılamıştır. Hamit Bey'in gelir gelmez yaptığı ilk icraat, çetelere karşı tedbir almak olmuştur (Orhun, 1969: 429). Aynı günlerde Mustafa Kemal Paşa, Amasya Toplantısı'nı düzenlemekteydi. Amasya'daki toplantıya ısrarla çağırılmasına rağmen Hamit Bey katılmamıştır (Eken, 1995: 63-65). Bu arada İstanbul'da Hamit Bey'in Mustafa Kemal Paşa ile hareket etmekte olduğu duyulunca, Hamit Bey Canik Mutasarrıflığı'ndan azledilmiştir. Azil kararından önce Mustafa Kemal Paşa'nın "*Bütün vali ve mutasarrıfların kendi emri olmadan görevlerinin başından ayrılmamaları*" na dair genelgesi kendisine ulaşmış olmasına rağmen Hamit Bey görevi bırakmaya ve İstanbul'a gitmeye karar verdiğini Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Hamit Bey'in bu kararını duyunca 15 Temmuz'da kendisine gitmemesini ve Erzurum'a gelmesini bildirmiştir (Atatürk, 1989: 74). Fakat o Erzurum'a gelmeyi kabul etmeyerek İstanbul'a gitmekte ısrar etmiştir (Eken, 1995: 102).

Bu arada Refet Bey, azil kararını İstanbul'daki arkadaşları (Karakol) aracılığıyla durdurmuş ve Hamit Bey yerinde kalmıştır (Atatürk, 1989: 73). Hamit Bey'in anılarında ise azil kararının durdurulmasında İstanbul'daki İngiliz temsilcilerinin yardımcı olduğu yazılmaktadır (Eken, 1995: 62). Çünkü onlar da

kendilerine iyi geçinme sözü veren Hamit Bey'in Canik'te kalmasına taraftar idiler. İngilizlerin yardımından haberdar olan Hamit Bey, onların bu davranışını karşılıksız bırakmamıştır. Canik Vaizini, 23 Temmuz Cuma günü işgalciler aleyhinde ve milli direniş yönünde vereceği vaaz için uyarmış ve vaazında İngilizleri gücendirecek cümleleri çıkarmasını istemiştir (Eken, 1995: 107). Mustafa Kemal Paşa ve Refet Bey'in Milli Mücadele'de en çok güvendikleri mutasarrıflardan biri olan Hamit Bey, bu davranışıyla onları tam bir hayal kırıklığına uğratmıştır. Hamit Bey'in Milli Mücadelecileri gücendiren davranışları bunlarla kalmamış, Canik'teki Mebusan Meclisi seçimlerini de geciktirmiştir. Bu geciktirmeye neden olarak da İstanbul-Sivas gerginliğini göstermiştir (Eken, 1995: 110). Mebusan Meclisi seçimlerini geciktirmesinden dolayı, Mustafa Kemal Paşa ile arası iyice açılan Hamit Bey, tüm uyarılara rağmen görevini bırakarak 29 Kasım 1919'da Frat isimli bir Rus vapuruyla İstanbul'a gitmiş ve Heyet-i Temsiliye'nin şüpheliler listesine ismini kesin olarak kaydettirmiştir.

Trabzon Valiliği ve Faaliyetleri

Hamit Bey, İstanbul'a gelir gelmez Canik'te asayişin sağlandığına dair İstanbul gazetelerine demeç vermiş; daha sonra Fethi Bey (Okyar), Dâhiliye Nazırı Damat Şerif Paşa ve İstanbul'daki İngiliz temsilcileriyle görüşmüştür. Bu görüşmeleri yapmasındaki amaç, kendisini Trabzon'a vali tayin ettirmektir. Faaliyetlerinde başarılı olmuş ve yeni kabinenin Dâhiliye Nazırı Damat Şerif Paşa Hamit Bey'i, Topal Osman Ağa'nın Rumlara yönelik faaliyetlerini engellemesi gerekçesiyle, 22 Ocak 1920'de Trabzon Valiliği'ne atamıştır. Aynı gün Ahmet Faik Bey'de (Günday, Ziya Hurşit'in ağabeyi) Lazistan Mutasarrıflığı'na atanmıştır (Yatak, 1986: 4).

Trabzon'a gelişinde İstikbalciler tarafından büyük bir törenle karşılanan Hamit Bey, 17 Şubat 1920'de Trabzon Valiliği görevine başlamıştır (Erdeha, 1975: 191). Burada, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri ve eşrafla toplantı yapmış ve onlarla birlikte hareket edeceğine söz vermiştir (Yatak, 1986: 6). İngilizlerin yardımıyla Trabzon'a atanan Vali Hamit Bey, onların isteklerini de geldiği ilk günden itibaren geri çevirmemiştir. 18 Mart 1920'de İngilizlerin şikâyeti üzerine, Topal Osman Ağa hakkındaki şikâyetleri dinlemek ve gerekirse tutuklamak üzere, yanına İngiliz Subayı Popevel'in başkanlığındaki İngiliz heyetini de alarak Giresun'a gitmiştir. Kâzım Karabekir Paşa, Hamit Bey'in İngilizlere yakınlığını bilmesinden ve İngilizler ile birlikte Giresun'a gitmesinden şüphelenerek Topal Osman'ı uyardığını ve Giresun'da gizlenmesini tembihlediğini söylemektedir (Karabekir, 1990: 527). Giresun'a giden heyet, karşısında muhatap bulamayınca geri dönmek zorunda kalmıştır.

Yanında İngiliz mümessili olduğu halde, Hamit Bey'in bir İngiliz torpidosuyla Giresun'a gitmesi Kâzım Karabekir Paşa ve Mustafa Kemal Paşa'nın tepkisine

neden olmuştur. Mustafa Kemal Paşa 21 Mart'ta Kâzım Karabekir Paşa dan bu şâibeli seyahat ve Hamit Bey hakkındaki görüşünü sormuştur (Karabekir, 1990: 529). Karabekir aracılığıyla sorguya çekilen Hamit Bey, İngiliz temsilcisinin Hıristiyanlara kötülük yapıldığından yakınması ve oradaki Rumlarla Türkler arasında çıkması muhtemel olaylara karşı nasihatte bulunmak için Giresun'a gittiğini söylemiştir. Hamit Bey'i inandırıcı bulmayan Karabekir, Heyet-i Temsiliye'ye çektiği telgrafta Hamit Bey'e pek güvenmediğini söyleyerek onu İngilizce olmakla suçlamıştır. Üstelik, bu olay üzerine askeri ve mülki erkanın İngiliz gemilerine binmelerini yasakladığını da duyurmuştur (Goloğlu, 1970: 128; Odabaşoğlu, 1990: 150-151).

Vali Hamit Bey, göreve başlayalı bir ay olmuştu ki, Heyet-i Temsiliye'nin Mebûsan Meclisi'nin işgalinden üç gün sonra bütün vilayetlere gönderdiği seçim genelgesi Trabzon'a da ulaşmıştır. Fakat seçim genelgesinin yayınlanmasından sonra Anadolu'nun birçok yerinde seçimler yapılmaya başlanmasına rağmen, bazı seçim bölgelerinde seçim yapmamak için direnen valiler ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi de Trabzon Valisi Hamit Bey olmuştur (Atatürk, 1989: 571). Seçimlere, söz konusu seçim bölgesinin en büyük mülki amiri başkanlık ettiği ve seçimin güvenliği de onlardan sorulduğu için, Hamit Bey asıl sorumlu kişiydi. İngilizlerle kurmuş olduğu dostluğun zarar görmesinden çekinen vali, Tümen Komutanı Rüşti Bey (Dadaş Rüşti Paşa) ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi ile belediye binasında bir toplantı yapmış ve Trabzon'da seçim yapılmaması yönünde karar almıştır. Trabzonlulara göre, "*Eğer seçim yapılırsa Trabzon'da Rumlarla Türkler arasında bir kargaşa, bir çatışma çıkabilir; İngilizler de böyle bir fırsat beklemektedirler. Eğer öyle bir şey olursa derhal Trabzon'u işgal edeceklerdir*" (Çapa, 1994: 47). Trabzonluların bu düşünceleri Hamit Bey'in ağzından 25 Mart 1920 tarihli telgrafla Ankara'ya bildirilmiştir (Odabaşoğlu, 1990: 153). Trabzon siyasi, askeri ve idari örgütlenme olarak Heyet-i Temsiliye'ye bağlanmasına karşın seçim yapmamak için Heyet-i Temsiliye kararına karşı direnmiştir. Bu karşı çıkış bütün kuşkuları Trabzon valisi üzerinde toplamıştır.

Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Vali Hamit Bey'in İngiliz tehdidi altında olması nedeniyle seçimlerin yapılamadığı yolundaki açıklamasını yeterli bulmamış ve Trabzon'da alınan bu karardan, daha önceki davranışlarından dolayı, Vali Hamit Bey'i sorumlu tutmuştur. Ona göre Hamit Bey 'maksad-ı mahsusalar' la seçimlerin yapılmasını engellemiştir (Aybars, 1984: 171). Ertesi gün (26 Mart 1920) Karabekir'e çektiği telgrafta, Trabzon'daki Üçüncü Tümen Komutanlığı'ndan '*bu mühim işin (seçimlerin) temin buyurulmasını*' ve '*Valinin mütalaasının kendi düşüncesi olup olmadığının sorulmasını*' istemiştir (HTVD, S: 26, Ves: 680). Trabzonlular tarafından çok sevilen Tümen Komutanı Rüşti Bey, aynı gün verdiği cevapta "*İntihâbata pek taraftar görünmeyen Trabzon muntıkasında derhal intihâbata başlanılması*" lüzumunun vilayete bildirildiğini

belirttikten sonra, Trabzon'da şu buhranlı günlerde seçim yapılmasının muhalefete ve mücadeleye yol açacağından bahsederek kendi fikrini de ortaya koymuştur. Rüştü Bey kendine göre bir çözüm ileri sürmüştür. Ona göre bu bütün Trabzon'un çözümüdür: “*Mebus olarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nce birer üye seçilmesinin yerinde olacağı*” (HTVD, S: 26, Ves: 670). Bu öneri Heyet-i Temsiliye tarafından aynı gün reddedilmiş ve seçimlere biran önce başlanması emredilmiştir (HTVD, S: 26, Ves: 671).

İngiliz donanmasının Trabzon kıyılarında cirit attığı sıralarda Heyet-i Temsiliye'nin bir an önce seçimlerin yapılmasını istemesi hem vali hem de eşraf tarafından tereddütle karşılanmıştır. Vali Hamit Bey ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından gizlice örgütlenen eşraf, fetvahanede toplanarak aralarından seçtikleri bir heyeti Valiliğe göndermiş ve Vali Hamit Bey'den, İngilizlerin müdahalesi ihtimaline karşı seçimlerin ertelenmesini istemiştir. Eşrafi örgütleyen Hamit Bey olduğuna göre, eşrafın görüşlerine karşı çıkması da asla düşünülemezdi. Onların görüşlerine sonuna kadar katıldığını ve Samsun eşrafiyla da görüşeceğini ve seçimleri tehir edeceğini söylemiştir (Orhun, 1969: 431). Onun gösterdiği tereddüt ve takip ettiği yol Samsun'da da seçimlerin gecikmesine neden olmuştur (Umur-Pasin, 1944: 10-16).

Gerek Mebusan Meclisi seçimlerinde Halit Bey'in ve Topal Osman'ın seçime müdahalelerinin yaratmış olduğu endişe, gerekse Hamit Bey'in müdahalesi Trabzon seçimlerini geciktirmiştir. Birçok vilayetin mebuslarını seçmesine, üstelik Trabzon'un bütün livalarında seçim yapılmış olmasına rağmen, Trabzon merkez vilayeti seçimleri hâlâ yapılamamıştır. Mustafa Kemal Paşa artık iyice sabırsızlanmaya başlamıştır. Bu sabırsızlığını Üçüncü Fırka Komutanlığı'na çektiği bir tehdit telgrafıyla bildirmiştir. Telgrafta, seçimlerin birçok yerde tamamlandığını ve birkaç yerde de tamamlanmak üzere olduğunu, Trabzon'un halen tereddüt göstermesinin ve muhalif kalmasının şiddetli tedbirler gerektireceğini bunun da Trabzon için tarihte tekrarlanmış bir leke olacağını söylemiştir (HTVD, S: 26, Ves: 688). Bu telgraf üzerine Karabekir Paşa, 31 Mart'ta Valiye ve Fırka Kumandanına “*selâmet-i millet ve memleket*” için seçimlerin hemen yapılmasını; şayet yapılmazsa “*tedâbir-i şedideye*” başvurulacağını bildirmiştir (Karabekir, 1990: 579). Mustafa Kemal Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa'nın tüm uyarı ve çırpınışlarına rağmen Hamit Bey elinden geldiğince seçimi ertelemeye çalışmıştır. Hamit Bey'e seçimlerin bir an önce yapılması yönünde yapılan baskılara karşı o her gün yeni bir bahane üretmiştir. Hamit Bey, Heyet-i Temsiliye'ye 31 Mart 1920 tarihinde çektiği telgrafta, bu kez seçimlerin geciktirilmesini İngiliz işgali korkusunun yanında Trabzon'daki muhalif havaya bağlamıştır (HTVD, S: 26, Ves: 687).

Her türlü zararlı siyasi akımın kol gezdiği Trabzon üzerinde önceden beri devam eden kuşkular bu son gelişmelerle iyice artmıştır. Ülkenin çok hassas olduğu bir dönemde Hamit Bey, Karabekir Paşa'ya ve onun aracılığıyla gelen Heyet-i

Temsiliye tehditlerine aldırış etmemiştir. Heyet-i Temsiliye ve Kâzım Karabekir Paşa aracılığıyla resmi kanallar denenmiş, fakat bir çözüm elde edilememiştir. Son bir çare olarak nasihatçilere başvurulmuş, Hamit Bey'in yakın dostu olan Refet Bey ve bazı Trabzon mebusları devreye sokulmuştur. Refet Bey, Nisan ayının ilk günlerinde, Hamit Bey'e çektiği telgrafta “*Bu sırada vahdet gereklidir, muhalefet yapılmaması gerekir, isbât-ı hamiyet zamanı geldi.*” gibi ifadelerle Hamit Bey'i yumuşatmaya çalışmıştır (Eken, 1995: 178). 5 Nisan'da Mebusan Meclisi'nin dağılmasının ardından Ankara'ya geçen Erzurum Mebusu Celalettin Arif Bey ve Trabzon Mebusu Hüsrev Bey (Gerede) Trabzonluları seçime davet eden telgraflar çekmişler ve bu telgraflar *İstikbâl*'de yayınlanmıştır (İstikbâl, 10 Nisan 1920). Hem Ankara'ya geçen mebusların çağrısı, hem de Refet Paşa'nın kişisel çabaları etkisini göstermiş ve Nisan ayının ilk haftası seçimlere başlanmıştır. Hamit Bey hatıratında Trabzon'da seçimlere geçilmesine karar verilmesinde ne Kâzım Karabekir Paşa'nın ne de Refet Paşa'nın nasihatlerinin önemli olmadığını söyleyerek yalnızca kendi kişiliğini öne çıkarmıştır (Eken, 1995: 178). Aslında seçimleri geciktirmek ve müdahale etmek Hamit Bey'in daima yaptığı işlerdendi. Daha önce Tokat Mutasarrıfı iken 1912 seçimlerine müdahale ederek geciktirmesi, Samsun'daki Mebusan Meclisi seçimlerini geciktirmesi ve son olarak da Trabzon'daki B.M.M. seçimlerini geciktirmesi bu görüşü doğrular niteliktedir. Bu davranışlar aslında ne fırkacılık hislerinden ne İngiliz işgali endişesinden ne de bölgenin seçime uygun olup olmadığı endişesinden kaynaklanmaktaydı. Bu tavır tamamen kendisini, bulunduğu bölgenin hâkimi gibi görmesinin bir sonucuydu. Söz konusu tavır Milli Mücadele kadrosu içerisinde yer alan bazı mülki ve askeri erkân için de geçerlidir[♦]. Bunlar istedikleri hâkimiyeti kuramayınca ve Heyet-i Temsiliye'nin emirleri kendilerine ulaşınca muhalefet saflarına geçmekte tereddüt göstermemişlerdir.

Trabzon seçimleri Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti öncülüğünde gerçekleşmiştir. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yayın organı olan *İstikbâl*, Ankara'da toplanmakta olan Meclis hakkında Hamit Bey'den güvence alınca Trabzon'da seçimlerin bir an önce yapılması için hemen propaganda faaliyetlerine girişmiştir. *İstikbâl*'de 5 Nisan'dan sonra seçimlere oldukça fazla yer verilmiştir. Cemiyet'in gösterdiği adayların nitelikleri övülürken o günün şartlarında ülkeye en yararlı kişiler olduğu propagandası yapılmıştır. Gazetenin başyazarı ve imtiyaz sahibi olan Fâik Ahmet Bey, yazdığı makalelerde seçimlere katılmayı bir “memleket işi” olarak kabul etmiş ve “*Memleket işlerinde birleşmeye hiçbir mani tasavvur edilemez; bugünkü intihap işi de böyle bir memleket işidir.*” diyerek

♦ Mesela bu konuda Kazım Karabekir'in tutum ve davranışları en çok bilinendir. Karabekir'in tereddütleri Ankara'yı muhalefet konusunda en çok zorda bırakan hususların başında gelmektedir. Karabekir doğrudan muhalefet saflarına katılmasa da gizli gizli desteklemiştir. (Ayrıntılı bilgi için bkz: (Akbal, 2008, 160-250) Deli Halit Paşa da da aynı durum söz konusudur. Ayrıca Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mensupları ve mebuslar, Sivas ve Erzurum Valileri için de aynı şeyleri söyleyebiliriz.

Trabzon halkını seçimlere katılmaya teşvik etmiştir. Yine Faik Ahmet'e göre seçim bir vasıta idi; hâkimiyet-i milliyenin ortaya çıkması ise temel amaçtı. Bu yüzden yani hâkimiyet-i milliyenin tam olarak ortaya çıkabilmesi için seçim işlerinde halkın çok dikkatli davranması gerekmektedir. Meclis'e gidecek olan mebusları seçerken halk, ülkenin içinde bulunduğu durumu göz önünde bulundurarak çok dikkatli davranmak zorundadır (İstikbâl, 6 Nisan 1920). Faik Ahmet bu yazısında iyi nitelikli mebuslar istediklerini söylerken bu niteliklere sahip mebusları zaten biz sizi önerdik demektedir. Kısaca Faik Ahmet sözü yalnızca bizim aday gösterdiklerimizi seçin demeye getirmektedir. *İstikbâl*'in aynı sayısından öğrendiğimize göre, seçimlerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından Hamit Bey, Eyüpzâde İzzet Bey, Nemlizâde Sabri Bey, Alaybeyzâde Faik Bey ve Kadızâde Recai Bey aday gösterilmişlerdir. Kapancızâde Rodoslu Deli Hamit Bey, seçimlerde bütün Trabzon'un adaydır. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, eşrafın ve halkın tam desteğini arkasına almıştır. Seçimlerde *İstikbal* Vali Hamit Bey'e açıktan destek vermiştir (İstikbâl, 10 Nisan 1920).

Trabzon seçimleri geç başlamasına rağmen, bir hafta içinde sona ermiştir. 22 Nisan 1920'de tamamlanan seçimlerde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nce aday gösterilen adayların hepsi seçilmiştir. Gümüşhane'den eski mebus Hasan Fehmi ve Rıza Bey, Kelkit'ten Alemdarzade Ziya, Şiran'dan İmamzâde Mustafa, Torul'dan Üçüncüzâde Mehmet; Rize'den ise İbrahim Şevki, Doktor Abidin ve Hemişli Hoca Necati seçilmiştir (İstikbâl, 24 Nisan 1920). Seçimler tamamlanmış olmakla beraber yeni seçilen Trabzon mebuslarının hiçbiri Meclis'in açılışına yetişememiştir. Trabzon'da seçimlerin gecikmesi, yolların güvenli olmaması ve sahillerde İngiliz kontrol gemilerinin faaliyetleri Trabzon mebuslarının Ankara'ya zamanında gidememelerinin sebepleridir.

Vali Hamit Bey'in Ankara'ya Çağırılması

B.M.M. seçimlerinin sorunlu bir şekilde yapıldığı Trabzon vilayetinden mebus seçilen Vali Hamit Bey'in seçimler sırasındaki tutumu ve Trabzon'daki durumunun önemi dolayısıyla Meclis'ten izin isteyip kendisini izinli saydırmak istemesi ve Hacı Hamdi Bey gibi istenmeyen birisinin İstanbul tarafından yerine atanması olayından dolayı Trabzon'da bırakılması Ankara tarafından kuşkuyla karşılanmıştır. Her ne kadar mebusluktan izinli sayılıp valilikte kalması Büyük Millet Meclisi kararıyla olsa da Ankara, Hamit Bey'in Trabzon'da çok sevildiğini ve taraftarları olduğunu bilmekte beraber, Trabzonlu muhaliflerle birlik olup ters işler çevirmesinden de kuşulanmaktaydı. Üstelik Mayıs ayının ilk günlerinde Hamit Bey, Maliye Vekiliyle çok sert bir tartışmanın içine girmiş ve Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey'e 12 Mayıs 1920'de sert bir üslûpla çektiği telgraf bardağı taşıran son damla olmuştur (Orhun, 1969: 433). Tartışmanın temelinde Trabzon'daki aşar vergisinin Maliye Vekâleti'ne gönderilip gönderilmemesi meselesi vardı. Hamit Bey Maliye Vekâleti bütçesine gönderilen aşar vergisi gelirine, memur maaşlarını ödeyebilmek

bahanesiyle el koymuştur. Bunun üzerine Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey'de Hamit Bey'e aşar gelirine el koymaması gerektiğini, eğer el koyacaksa Reji İdaresi'nin gelirine el koymasını söylemiştir. Ayrıca, aşar gelirine el koymakta ısrar ederlerse, o sıralarda Trabzon'un çok ihtiyaç duyduğu tuzun İdare-i Umumiye merkezlerinden gönderilmesini kestireceği tehdidinde bulunmuştur. Hamit Bey bu durum karşısında, susamayacağına kanaat getirerek, 12 Mayıs 1920 tarihinde Ankara'ya çektiği telgrafta "*Mâmâfih herçi-bâd- âbâd (ne olursa olsun) mantıksız mütâlaat ve metalibâta münayaat (isteklere uyma) lazımsa başka bir muhatap aranmak iktiza eder.*" diyerek rest çekmiştir (Orhun, 1969: 433).

Aslında bu tartışma, yalnızca Hakkı Behiç Bey'le Hamit Bey arasında değil Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni de kapsamaktaydı. Çünkü Nisan ayı başlarında Düyûn-ı Umûmiye Tütün Rejisi'nin Müdafaa-i Hukukçular tarafından ele alınmasına dair Ankara tarafından verilen emir Trabzon'da uygulanmamıştır (Şimşir, 1973: 65). Aradan geçen yaklaşık bir buçuk aylık bir süreye ve seçim işlerinin de bitmiş olmasına rağmen bu meselenin askıya alınması ve geciktirilmesi Ankara'nın endişelerini artırmıştır. Çünkü Vali Hamit Bey, İngilizler ve Fransızlarla iyi geçinmeyi tercih ettiği için onları karşısına almak istememiş ve Ankara'nın emirlerini hiçe saymıştır. Bu son telgrafla sabrı taştan Mustafa Kemal Paşa, 12 Mayıs 1920'de Kâzım Karabekir Paşa'ya çektiği telgrafta Hamit Bey'i görevden almasını istemiştir (Karabekir, 1990: 702). Ankara'nın ısrarı karşısında Karabekir, 14 Mayıs 1920'de Hamit Bey'e Ankara'nın emrini tebliğ etmiştir. Hamit Bey'de ertesi gün görevini Tümen Komutanı Rüştü Bey'e devretmiş ve izne ayrılmıştır (Orhun, 1969: 433). Fakat Ankara'ya gitmeyerek Trabzon'da kalmaya devam etmiştir. Görevsiz bir şekilde de olsa Hamit Bey'in Trabzon'da kalmasını zararlı bulan Ankara, 19 Mayıs 1920'de, Dâhiliye Vekili Cami (Baykurt) Bey aracılığıyla Hamit Bey'i doğrudan Ankara'ya çağırmıştır. Bu telgrafi da dikkate almayan Hamit Bey Trabzon'da kalmaya devam etmiştir (Eken, 1995: 194).

Mustafa Kemal Paşa, olayı sessizce halletmek ve Hamit Bey'i Ankara'ya getirip el altında daha rahat kontrol etmek için bizzat kendisi 7 Haziran 1920'de B.M.M.'ndeki görevine çağırmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Hamit Bey'in ruh halini çok iyi bildiği için telgraftaki üslubu da ona göre seçmiş; yani biraz ruhunu okşayarak kendisini Meclis'teki görevine davet etmiştir (Eken, 1995: 198). Hamit Bey bu davete rağmen Ankara'ya gitmemiştir. Bu kez Trabzon mebuslarını, eşrafı ve halkı devreye sokmuştur. Trabzon mebusları Hamit Bey'in Trabzon'daki valilik görevine devam etmesi için B.M.M.'nde girişimlerde bulunmuşlardır. Ayrıca Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Belediye ve Ticaret Odası heyetleri 8/9 Haziran 1920 gecesinde B.M.M. Başkanlığı'na çektikleri telgrafla Hamit Bey'in Trabzon'da bırakılmasını istemişlerdir. Bunun yanında Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziye'si *İstikbâl* aracılığıyla da isteklerinin haklılığını kanıtlamak için propaganda faaliyetlerine girişmiştir (*İstikbâl*, 10 Haziran 1920).

Trabzonluların Vali Hamit Bey'in görevde kalması için yaptıkları bu organize hareketler, Mustafa Kemal Paşa'nın kuşkularını iyice artırmıştır. Çünkü Mustafa Kemal Paşa ne Meclis'teki Trabzon mebusları ne de Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hakkında iyi bir izlenime sahip değildi.

Meselenin bu kadar büyümesi sonucunda Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa ile Erkân-ı Harbiyeyi Umumiye Reisi İsmet Paşa da devreye girmişlerdir. Her iki Vekilin 9 Haziran 1920'de çektikleri telgraflarda, Hamit Bey'in Trabzon ve civarında kişisel durumunu kuvvetlendirmek için gizli bir örgüt meydana getirmiş olabileceği üzerinde durulmakta ve bir "fesat hazırlığı"ndan şüphelenildiği yazılmaktaydı. Bu yüzden Hamit Bey'in derhal Ankara'ya gönderilmesi, hazırladığı bir bozgunculuk hareketi varsa hemen ortaya çıkarılması, gerekirse Miralay Halit Bey'in Trabzon'a gönderilip Hamit Bey'in zorla gönderilmesinin sağlanması istenmiştir (Karabekir, 1990: 747). Fevzi Paşa ve İsmet Bey'in Halit Bey tehdidinden aldanmış olmalı ki Kâzım Karabekir Paşa, 10 Haziran 1920'de Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne '*Trabzon'un selameti için Hamit Bey'in Ankara'nın isteğine uymasını*' anlatan bir telgraf çekmiş ve Trabzon'dan ayrılmasını istemişti (Karabekir, 2001: 70). Daha fazla direnemeyen Hamit Bey'de aynı gün Dâhiliye Vekâleti'ne çektiği telgrafta görevi Rüştü Bey'e devredeceğini ve mebusluk görevine başlamak üzere Ankara'ya geleceğini bildirmiştir. 23 Haziran 1920'de bir Fransız Torpidosu'yla Trabzon'dan ayrılmıştır. Böylece Vali Hamit Bey olayı bir süreliğine de olsa sessizce halledilmiştir.

Hamit Bey'in B.M.M.'ndeki Faaliyetleri ve Bolşevizm Meselesi

Temmuz ayının ilk haftası Meclis'teki görevine başlayan Hamit Bey, B.M.M.'ne geldiğinde Mustafa Kemal Paşa'nın ona karşı tavrını, kendisini Halit Bey aracılığıyla zorla Ankara'ya getirtmek niyetinde olduğunu, yakın dostu Celalettin Arif Bey ve Rıza Nur kendisine anlatmışlardır (Eken, 1995: 209). Bunun üzerine Hamit Bey, kendisini muhalif saflara atmakta hiç tereddüt göstermemiştir. Muhalefetin adayı olarak Dâhiliye Vekâleti seçimlerinde aday gösterilmiş, fakat 197 oydan yalnızca 42'sini alarak seçimi kaybetmiştir. Dâhiliye Vekâleti'ne onun uzun yıllardır hasımı olan Hakkı Behiç Bey getirilmiştir. Hakkı Behiç gibi siyasete yeni girmiş birisi karşısında kaybetmek onu hırçınlaştırmış ve her şeye karşı çıkmaya başlamıştır. Bu arada Meclis İkinci Başkanı Celalettin Arif Bey dört ay izin alarak Erzurum'a gidince onun yerine Reis-i Sâni (Meclis İkinci Başkanı) seçilmiştir. Hamit Bey, 132 oydan 85'ini alarak İkinci Başkanlığa seçilmiştir. Fakat Mustafa Kemal Paşa duruma hemen müdahale ederek tüzük gereği oylamada yeterli çoğunluk olmadığı gerekçesiyle seçimi iptal ettirmiştir. 17 Ağustos 1920'de yapılan yeni seçimde toplam oylardan 103'ünü alan Konya Mebusu Vehbi Efendi İkinci Başkanlığa seçilmiştir (T.B.M.M. Z.C., 3: 263-266).

Hamit Bey'in Meclis'e geldiği günlerde Bolşeviklik tartışmaları da gündemi oldukça fazla meşgul etmekte idi. Meclis'te 70.000 kişilik Bolşevik ordusunun doğu

sınırında olduğundan bahsedilmekte, her yerde Bolşeviklik edebiyatı yapılmakta ve herkes Bolşevik olmaktan bahsetmekte idi. Bu yüzden Hamit Bey'in Meclis'te yaptığı ilk icraatlardan birisi de Bolşeviklik karşıtı propagandalar üretmek olmuştur. Onu bu yola iten, Bolşeviklik karşıtı düşüncelerinin yanında kendisine karşı olanların, başka bir ifadeyle Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alanların Bolşevik olmak istemesinden kaynaklanmakta idi. Mesela baş hasımı olarak gördüğü Hakkı Behiç Bey, Türkiye Komünist Fırkası (TKF) Genel Sekreteri idi. Hamit Bey'in Bolşeviklik karşıtı propagandasının karşısında onun da İngilizci olduğu propagandası yapılmıştır. Hamit Bey'e göre kendisi aleyhinde yapılan bu propagandanın kaynağı Mustafa Kemal Paşa idi ve Trabzon Valiliği sırasında İngilizler ile iyi ilişki kurmasını kıskanmıştır (Eken, 1995: 213).

Hamit Bey, Meclis'teki Bolşeviklik karşıtı propagandasını Teşkilat-ı Esasiye Kanunu layihası üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bu önerinin tam bir Bolşevik programı olduğunu söylemiş ve şiddetle karşı çıkmıştır. O sıralarda Çorum'dan yeni dönen Refet Bey ile Celal Bey'in Hamit Bey'i yumuşatmayı başardıkları, Hamit Bey'in hatıralarındaki "*Refet ve Celal Bey'le programdaki Bolşevik ruhunu gidermeye imkan nispetinde muvaffak olduk*" ifadesinden anlaşılmaktadır (Eken, 1995: 214). Bu arada Hakkı Behiç Bey Dâhiliye Vekâleti'nden ayrılmış ve ondan boşalan koltuk için seçim yapılmıştır. 5 Eylül'de yapılan seçimi Ankara'daki Bolşeviklerin önderi olarak görülen Tokat Mebusu Dr. Nazım Bey kazanmıştır. Bu olay Hamit Bey gibi bütün muhalefeti kızdırmış ve eleştirilerin dozu artmaya başlamıştır. Bu sert muhalefet karşısında Dr. Nazım Bey direnememiş ve ertesi gün istifa etmiştir. Yenilenen seçimi Hamit Bey'in hamisi olarak nitelendirebileceğimiz Refet Bey kazanmıştır. Hamit Bey bu seçimde de aday olmasına rağmen Refet Bey'i desteklemiştir (T.B.M.M. Z.C., 3: 518). Yine aynı gün Meclis'te görüşülen bir başka kanun daha vardır: *Nisâb-ı Müzakere Kanunu*. B.M.M., "*Mebusluk ile memurluğun bir kişi üzerinde bulunamayacağı*" hakkında 5 Eylül 1920 tarihli Nisâb-ı Müzakere Kanunu'nu kabul edince Hamit Bey 16 Eylül'de memurluğu tercih etmiş ve mebusluktan istifa etmiştir (T.B.M.M. Z.C., 5: 108).

Hamit Bey Yeniden Trabzon'da ve Bolşevizm Karşısı Konferans

Mustafa Kemal Paşa, Hamit Bey'in istifa etmesine rağmen Trabzon'a gitmesini istememiş, Dâhiliye Vekili Refet Paşa'yı devreye sokarak kendisine Vekâlet Müsteşarlığı gibi cazip bir teklifte bulunmuş, o da kabul etmiştir. Refet Paşa ile anlaşılan Hamit Bey kısa bir süre Trabzon'a gidip sonra Ankara'ya döneceğine dair söz vermiştir (Eken, 1995: 218). 15 Eylül'de Ankara'dan ayrılan Hamit Bey, 30 Eylül 1920'de Trabzon'a gelmiştir. Vapur gece geç saatlerde gelmesine rağmen büyük bir halk kitlesi valiyi karşılamaya gelmiştir. *İstikbal* karşılama törenini ve halkın sevincini ilk sayfadan '*Valimiz Geldi*' başlığıyla vermiştir (İstikbal, 6 Teşrinievvel 1920). Hamit Bey Trabzon'un siyasi havasını hiç beğenmemiştir. Trabzon şehri onun yokluğunda üç ay içinde bayağı değişmiştir. Anılarında

Trabzon'un o günkü durumunu şöyle anlatmaktadır: “*Vilayeti büsbütün değişmiş buldum. Doğu ve batı, resmi ve askeri çevrelerinden esen Bolşevik rüzgârı Trabzon'un aynı çevrelerini zehirlemiş bulunuyordu. Bu afetin tahribatını yakından dinleyen ve resmi teşviklerle Bakü'ye gönderilen Kongre azalarının tespitleriyle kanaatleri perçinleşen halk bu temayüle karşı pek heyecanlı bulunuyordu. Askerler şeklen dahi olsa kızıl komşularına benzemek için formalarını yırtmışlar, kollarına birer kırmızı işaretler takmışlardı.*” (Eken, 1995: 219-220).

Hamit Bey Trabzon'daki Bolşevik esintiler konusunda haklıydı. Faik Ahmet Bey ve kendisi Haziran 1920'ye kadar şehirdeki siyasi havayı kontrol etmişlerdi. Fakat son üç ay içinde, bütün yurttaki olduğu gibi Trabzon'un da havası bir anda değişmişti. Gerek Mustafa Suphi'nin adamlarından Süleyman Sami ve Salih Zeki'nin faaliyetleri olsun gerekse Bakü Kongresi'nden dönen delegeler olsun bu havanın yaratılmasında etkili olmuşlardı. İşte söz konusu Bolşevik esintilerden dolayı, Trabzon'a geldikten hemen sonra, ilk icraatı Trabzon ileri gelenlerini Valilik binasında toplayarak Trabzon'daki Bolşevizm konusunu görüşmek olmuştur. Bu toplantıda varılan mutabakat sonucu Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kulüp binasında Bolşevizm ve ülkenin diğer sorunları hakkında Hamit Bey'in bir konferans vermesi kararlaştırılmıştır. 4 Ekim'de düzenlenen konferansta Bakü'den yeni dönen eski Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey, Fırka kumandanı Rüştü Bey, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi ve şehrin ileri gelenleri hazır bulunmuşlardır (İstikbâl, 6 Teşrinievvel 1920). *İstikbal*, ilk sayfadan Hamit Bey'in konuşmasının tamamını ‘*Vâli-yi Âlimiz Hamit Beyefendi'nin Beyanat-ı Mühimmeleri*’ başlığıyla vermiştir (İstikbâl, 6 Teşrinievvel 1920). Bu konferans metninde Hamit Bey, üç ay boyunca Meclis'te yaptığı icraatlar hakkında bilgi verdikten sonra, ülkenin siyasal durumu hakkında kendisine daha önce sorulan sorulara maddeler halinde cevap vermiştir. Bu sorulardan bir tanesi de ülke dışındaki siyasal olaylar hakkında idi. Hamit Bey ülke dışındaki siyasi akımlardan bahsederken sözü Bolşevizme getirerek Bolşevizmin tam anlamıyla bu ülkede uygulanamayacağını, yalnızca idari yönetimde getirdiği yeniliklerin alınacağını ve Bolşevizmden alınacak siyasi kısmın yalnızca padişahı ve halifeyi kurtarmaktan ibaret olacağını söyleyerek, halkın Bolşevizm propagandası yapanlardan uzak durmasını şu şekilde öğütlemiştir: “*Bir fikir daha var. Bu fikrin tezahürâtını Trabzon'a yakınlaştıkça daha ziyade gördüm. Şarktaki inkılâbın bize derece-i tesirâtı ve bu bapta hükümetin ittihaz edeceği hatt-ı harekete mücip sual ve istizah oluyor. Şarktaki inkılâp siyaseten bize müfid ve nâfi addolunur. Çünkü şark bugün kendisini esaret altına almak isteyen ve bütün dünyayı istila tasavvurunu besleyen emperyalistlerle uğraşiyor. Bu fikirde bu emelde müşterekiz. Asıl bu inkılap bazı ahkâm-ı idareye ve siyasiyeye tevlihd edecektir ki bunun bizim ahvâl-i ruhiye-i ictimaiye, diniye ve milliyemize tavaffuk eden aksamını tatbikte müşkilât çoktur.*” (İstikbal, 6 Teşrinievvel 1920).

İstikbal'in bir sonraki sayısında da Bakû Kongresi'nden yeni dönen Hafız Mehmet Bey'in mülakadı vardı. '*Bolşevikler ve Bakû Konferansı Hakkında Hafız Mehmet Bey'in Beyanâtı*' başlığıyla verilen mülakatta Hafız Mehmet Bey de Trabzonluları Bolşevizm ve Mustafa Suphi konusunda uyarmıştır (İstikbal, 10 Teşrinievvel 1920). Hafız Mehmet ve Hamit Beylerin Trabzonluları Bolşevizm konusunda uyarma ihtiyacı duymaları, Bolşevizm propagandasının Trabzon'daki etkisinin bir göstergesiydi. Sorun öyle ciddidir ki, Hamit Bey'in telkinleriyle Bolşevik propagandalarına karşı gizli bir teşkilat bile kurulmuştur (Eken, 1995: 227).

Hamit Bey'in Trabzon Valiliği'nden Alınması

Trabzon'da sorun haline gelmiş olan Hamit Bey'in burada tekrar neden olabileceği olayların önüne geçebilmek için Erzurum'a tayini Kâzım Karabekir Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında 20 Eylül 1920 tarihli şifreyle kararlaştırılmıştır (Karabekir, 1990: 747-748). Bu karar 4 Ekim 1920'de Dahiliye Vekili Refet Bey imzalı bir telgrafla Hamit Bey'e tebliğ edilmiştir (BCA, 030,18,01-01,13,18). Aynı gün Refet Bey'in çektiği bir diğer telgrafta da Erzurum'da çıkan fevkalade vaziyetin onun oraya naklini gerektirdiği, Kâzım Karabekir Paşa'nın Hamit Bey'i Erzurum'a çok istediği, geçmiş olaylardan dolayı itiraza mahal kalmadığı bildirilmiştir (Eken, 1995: 225). Hamit Bey bu telgraftan, hele yakın dostu Refet Bey'in ikinci telgrafından sonra hiç itiraz etmemiş ve Erzurum Valiliği'ni kabul etmiştir.

Hamit Bey'in Trabzon'da daha valiliğinin ilk haftasında görevden alınması Trabzon halkında tepkilere neden olmuştur. Trabzon halkı toplanarak Vali Hamit Bey'in ikametgâhına kadar giderek istifâ etmemesini ve Trabzonluların başında kalmasını istemişler; ayrıca geçimini sağlamaya hazır olduklarını söylemişlerdir (Orhun, 1969: 434). Bunun yanında başta Müftü Mahir olmak üzere Belediye Meclisi üyeleri, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri, tüccar ve eşraf topluca imzaladıkları 54 imzalı bir dilekçeyi B.M.M.'ne göndererek valinin Trabzon'da bırakılmasını istemişlerdir (Özel, 1991: 180).

Hamit Bey'in Erzurum'a atandığı sırada, Kâzım Karabekir Paşa da Trabzon'da bulunan 3. Tümen Komutanı Rüştü Bey'e gönderdiği 5 Ekim 1920 tarihli telgrafta, Kâzım Bey hakkında Erzurum'da bir takım dedikodular çıktığını ve bundan dolayı istifâ ettiğini; kendisinin de cepheye gitmek zorunda olduğunu söyleyerek, bu durum karşısında Erzurum'a gelerek Kolordu Komutanlığı Vekâleti'ni almasını istemiştir (Karabekir, 1990: 852). Karabekir Paşa'nın Rüştü Bey'i çağırmasının nedeni Kâzım Bey'den boşalan yeri doldurmak ya da çok güvendiği için Kolordu Komutanlığı Vekaleti'ni vermek değil; onun Trabzon Valiliği'nde kalmasını sakıncalı bulması idi. Çünkü Karabekir Paşa bundan tam iki ay önce, Ankara'ya çektiği 5 Ağustos 1920 tarihli telgrafta Rüştü Bey'in Trabzon Valiliği'nde kalmasını sakıncalı bulduğunu yazmıştı (Karabekir, 1990: 798-799). Bu arada *İstikbâlciler*

Hamit Bey'in ayrılmasına çok bozulmuşlardır. Çünkü çok önemli bir önderlerini kaybetmişlerdi. Faik Ahmet Bey, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yayın organı olan *İstikbal*'de merkezi hükümeti ağır bir şekilde eleştirmiştir (İstikbâl, 10 Teşrinievvel 1920).

Hamit Bey'in Erzurum Valiliği ve Erzurum'da Halk Hükümeti Talepleri

Hamit Bey'in Erzurum Valiliği'ne atandığı sıralarda ülke hayli karışık bir manzara içindeydi. Enver Paşa Bolşeviklerin itibarlı adamı, Ankara'da durum kritik, Bursa düşmüş, Çerkez Ethem baş tacı, Meclis'te Halk Zümresi oldukça faal çalışmakta, Anadolu'nun her tarafında şûralardan söz edilmekte ve Bakü Kongresi tartışılmaktadır. Bu dönemde şûralar kurma fikri o kadar önemsenmiştir ki valilikler bile bu konuda öneriler sunmaktaydılar. Van Vali Vekili Cavit Bey, 10 Eylül 1920 tarihli telgrafında şûra usulünün resmen kabul edilmesini önermiştir (Karabekir, 2001: 51). Ankara'nın doğudaki güvencesi Kâzım Karabekir Paşa da aynı fikirdedir ve bu tür önerileri desteklemektedir. Karabekir, B.M.M.'ne çektiği 17 Eylül 1920 tarihli telgrafta "*Halk Hükümeti yapılacaksa Büyük Millet Meclisi bunu resmi bir şekle döküp bir kaide dâhilinde tatbik etmelidir.*" biçiminde yazmıştır (Karabekir, 2001: 52).

Eylül 1920'de Ankara tedirgindir. Mustafa Kemal Paşa, Enverciliğin Trabzon'dan Erzurum'a ve Doğu Anadolu Bölgesi'nin tamamına sıçramasından kuşku duymaktadır. Doğu Cephesi Komutanı Albay Kâzım Bey (Enişte Kâzım, Orbay) Enver Paşa'nın adamı sayılmaktadır. Birçok Tümen ve Alay Komutanı Enver Paşa yanlısı olarak görülmektedir. Hatta Ankara Kâzım Karabekir Paşa dan bile şüphe etmektedir. İşte bu keşmekeş zamanda Erzurum mebusu ve Meclis İkinci Başkanı Celalettin Arif Bey, yine Erzurum mebusu olan Hüseyin Avni Bey ile birlikte, 15 Ağustos 1920'de Meclis'ten dört ay izin alarak seçim bölgeleri olan Erzurum'a gitmişlerdir (Atatürk, 1989: 632). Burada *Albayrakçılar* (Teşkilat-ı Mahsusa'cılarının etkisi altındaki *Albayrak* gazetesi kastediliyor) ile birlikte, "*Erzurum Erzurumlularındır*" sloganı atarak Erzurum'da bir halk hükümeti kurmaktan söz etmekte ve Ankara'yı hiçe sayan eylemlerde bulunmaktaydılar (Avcioğlu, 1978: 668). Erzurum'da bölgecilik hareketleri had safhaya çıktığı bir sırada, Vali Hamit Bey, Rüştü Bey ile birlikte 15 Ekim 1920'de Erzurum'a gelmiştir (Karabekir, 2001: 70). Hamit Bey'in atanmasıyla ve ordunun Ermeniler karşısında zafer kazanmasıyla sular durulmuştur. Halk hükümeti taraftarları Hamit Bey'in atanmasına seslerini çıkarmamışlardır. Celalettin Arif Bey'de Ermenilerle yapılan savaşın neticesini beklemiş, savaşın zaferle sona ereceği kesinleşince Ankara'ya dönmeye karar vermiş ve "Erzurum Halk Hükümeti" olayı da böylece kapanmıştır.

Bolşevizm adı altında "Halk Hükümeti" talebinde bulunanlar ne istediklerini ne valiye anlatabilmişler ne de istedikleri diğer değişiklikleri yaptırabilmişlerdir. Üstelik bölgeye Bolşevizm karşıtı bir vali atanmışken olaya hiç tepki

göstermemişlerdir. Ayrıca Albayrakçılar ve Celalettin Arif Bey, Hamit Bey'in atanmasını sevinçle karşılamışlardır. Bu ekip Erzurum'da o kadar güçlüyken neden Hamit Bey'i başına basmıştır? Bu bir geri adım mıydı? Yoksa bu işin altında başka işler mi vardı? Mustafa Kemal Paşa'nın deyişle oyun içinde oyun mu vardı? Kanımızca, oyun içinde oyun vardı. Muhtemelen 'Halk Hükümeti kurma girişimi', o zamana kadar yapılan Bolşevizm takiyyesinin ceremesini alma girişimiydi. Erzurum'daki hareketin amacı özerk bir devletçik yaratmaktı. Gerek *Albayrak* ekibi, gerekse Celalettin Arif Bey ve Hüseyin Avni Bey, İttihatçı teşkilatlanmanın içinde yer alıyorlardı. Onlar Bakü Kongresi sonrası Enver Paşa'nın emriyle böyle bir girişime yani küçük, özerk bir devlet kurma fikrini eyleme dönüştürmeye niyetlenmişlerdi. Enver Paşa'nın böyle keşmekeş durumlarda küçük devletçikler kurma fikrini çok sevdiği bilinmektedir. Edirne'nin alınışından beri özerk küçük devletler kurmaya yatkın olan Enver Paşa'nın bu isteğin sahibi olması kuvvetle ihtimal dâhilindedir. Çünkü bunu daha önce emri altındaki Teşkilat-ı Mahsusacılara (T.M.) iki defa yaptırmıştı. Bu tür faaliyetlerin ilk örneği daha önce T.M.'nin Balkanlardaki faaliyetlerinde görülmüştür. T.M.'nin 1913'te Meriç Nehri ötesinde kurduğu İlk Türk Cumhuriyeti olan "Batı Trakya Muhtar Türk Cumhuriyeti ve Batı Trakya Muvaffak İslam Hükümeti" idi (Ertürk, 1996: 112). İkinci girişim de 1918'de Kars'taki "Cenûb-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti" idi (Çaylak-Çiçek, 2008). İşte üçüncü girişim de Erzurum'da kurulması düşünülen fakat Mustafa Kemal'in uyanıklığı sayesinde engellenen 'Erzurum Halk Hükümeti' girişimiydi. Bu girişimi başlatan Erzurum ekibi, Hamit Bey ve Rüşti Paşa'nın gelmesiyle kadroyu tamamlamışlardır. Celalettin Arif Bey'in Ahmet Rıza'nın kurduğu ve lekelenmemiş İttihatçılardan oluşan Vahdet-i Mülkiye Cemiyeti'ne katıldığını, burada Hamit Bey ile Celalettin Arif Bey arasında yakın bir dostluk kurulduğunu bilinmektedir (Eken, 1995: 55-56; Orhun, 1969: 428). Ayrıca Hamit Bey'in Karakol Cemiyeti mensubu olduğunu da daha önce belirtmiştir. Üstelik Hamit Bey bu tür hükümet kurma girişimlerinde tecrübeliydi. 1918'de Batum'da Türk idaresinin kurulmasıyla görevlendirilmişti. Küçük gibi görünen ayrıntılar bir araya getirilince Hamit Bey'in özellikle Erzurum'a atandığı düşündürücüdür.

Ankara'nın telkinleri sonucu Karabekir tüm arzularından vazgeçmiş ve Erzurum'daki girişimlerin önüne geçmiştir. Bu arada *Albayrakçı* Mithat, ordu aleyhinde asılsız iddialarda bulunduğu ve Bolşevizm propagandası yaptığı için tutuklanmıştır. Aslında Karabekir'in amacı Erzurum'da kendisini kandıranlara bir ders vermek ve onları cezalandırmaktı. Çünkü Albayrakçı Mithat, tescilli İttihatçılardan Süleyman Necati'nin kardeşiydi. Üstelik *Albayrak* da Erzurum'daki Envercilerin kurduğu bir gazete idi. Hamit Bey *Albayrak*'ın sahibi Mithat Bey'in askeri makamlarca kendisinden habersiz bir şekilde tutuklanmasına son derece içerlemişti. Bu olayla, Kâzım Karabekir Paşa ile Hamit Bey arasında Trabzon'dan beri devam eden, Gümrü Görüşmelerinde kendini gösteren anlaşmazlık artık

inkar edilemez bir şekilde ortaya çıkmıştır. Hamit Bey hatıralarında, Mithat Bey olayına değinerek, Kâzım Karabekir Paşa ile aralarının açılmasına şöyle temas etmektedir: “*Merci-i küll ve hakim-i mutlak olan Kumandan Paşa ile gerek bu meselede ve gerek kanuna muhalif gördüğüm mesail-i mümasile de hâsıl olan ihtilaf benim gibi serkeşliği ile tearüf eden bir kimse için değil, herhangi bir vali için dahi mucib-i ceza idi.*” (Selvi, 2000: 361-362).

Hamit Bey’in Erzurum Valiliği’nden Alınması

Hamit Bey’in Erzurum Valiliği’nden alınması Kâzım Karabekir Paşa ile arasında meydana gelen anlaşmazlıklardan kaynaklanmıştır. Anlaşmazlıkların temelinde, Halk Hükümeti olayında Karabekir’in taraf değiştirmesi vardır. Bu temel sorun başka konularda kendisini farklı bir şekilde ortaya koymuştur. Bu anlaşmazlıklar ilk olarak Gümrü Görüşmelerinde kendini göstermiştir. Gümrü Görüşmelerine Hamit Bey, Kâzım Karabekir Paşa ve Süleyman Necati Bey görevlendirilmişlerdir. Görüşmeler esnasında, Kâzım Karabekir Paşa Ankara ile bağlantılı olarak Bolşevikler lehine görünmüş ve Bolşevik propagandası yapmıştır. Görüşmelerin sona ermesi ve heyetin Erzurum’a dönmesiyle birlikte Hamit Bey hemen makinenin başına geçerek Karabekir’i Ankara’ya şikayet etmiş ve Kâzım Karabekir Paşa’nın bu konuda uyarılmasını istemiştir (Eken, 1995: 57-59).

Hamit Bey’in şikâyeti 22 Ocak 1921 tarihli oturumda Meclis gündemine getirilmiştir. Hamit Bey’e destek olarak İkinci Grubun önderlerinden Hüseyin Avni Bey’de Kâzım Karabekir Paşa hakkında aynı şikâyetleri yenileyince, Meclis’te bir anda Kâzım Karabekir Paşa aleyhine bir hava oluşmuştur. Mustafa Kemal Paşa olayın daha fazla abartılmaması için derhal duruma müdahale etmiş, Kâzım Karabekir Paşa’nın yaptıklarının tarihe geçeceğini ve her şeyin planlı olarak yapıldığını belirterek bu dedikoduların önünü almıştır (T.B.M.M. G.C.Z., 1: 330-337).

Karşı saldırıya geçen Kâzım Karabekir Paşa da Hamit Bey’in Erzurum Valiliği’nden alınması için Ankara’ya baskı yapmaya başlamıştır. 21 Nisan, 29 Nisan ve 2 Mayıs 1921 tarihli telgraflarla tam üç defa Hamit Bey’in Erzurum Valiliği’nden alınmasını istemiştir (Selvi, 2000: 362). Kâzım Karabekir Paşa’nın bu ısrarına rağmen Ankara işi ağırdan almıştır. Çünkü görevden alsa Hamit Bey Trabzon’a gidecek yine ortalığı karıştıracaktır. O tarihlerde Hamit Bey’in Trabzon’a gitmesi kadar tehlikeli bir iş yapılamazdı. Çünkü 1921 ilkbaharında Trabzon’da müthiş bir Enverci örgütlenme görülmekteydi. Hamit Bey de Trabzon’a giderse karşı cephe bayağı güçlenmiş olacaktı. Bunun için Trabzon’da suların durulması beklenmiştir. Fakat Kâzım Karabekir Paşa’nın ısrarı da bir türlü bitmemiştir. Karabekir’in ısrarı karşısında hükümet, 1 Haziran 1921’de Hamit Bey’i Elazığ Valiliği’ne tayin ettiğini tebliğ etmişse de Hamit Bey, 5 Haziran 1921’de verdiği cevapta görevi kabul etmeyeceğini bildirmiştir (Selvi, 2000: 364). Bu cevap üzerine

Dâhiliye Nezareti halefinin yola çıktığından bahsederek Konya veya Adana'ya nakledilebileceğini, birini tercih etmesini bildirmiştir. Hamit Bey de Kastamonu'yu, bu mümkün değilse Konya'yı tercih ettiğini bildirmiştir (Selvi, 2000: 364). Ankara bu telgrafa uzun süre cevap yazmamıştır. Çünkü Ankara'da çetrefilli günler yaşanmaktaydı. Ankara heyecanla Sakarya muharebelerinin sonuçlarını beklemekteydi. Hamit Bey de Ankara'dan cevap gelene kadar Erzurum'daki görevine devam etmiştir. Bu arada Trabzon'daki sahne aynen Erzurum'da da canlanmaya başlamıştır. Hamit Bey'in Elazığ'a atandığını öğrenen Erzurum eşrafi ve halkı, Hamit Bey'in Erzurum'da kalması için gerekli yerlere müracaat etmeye ve gösteriler yapmaya başlamışlardır (Selvi, 2000: 365).

Hamit Bey'in Trabzon'a Yerleşmesi ve Faaliyetleri

Hamit Bey, Refet Paşa'nın biraz daha Erzurum'da kal telkinine rağmen 30 Temmuz 1921'de Erzurum'dan ayrılmış ve 2 Ağustos'ta Trabzon'a ulaşmıştır. Burada eşraf, askeri ve mülki erkân tarafından karşılanmıştır. Ankara'dan cevap gelinceye kadar da Trabzon'da kalmaya karar vermiştir. Fakat Ankara'nın onu Trabzon'da bulundurmak gibi bir niyeti yoktu. Dâhiliye Vekili Refet Bey, Hamit Bey'i 4 Ağustos 1921'de Kastamonu Valiliği'ne atamıştır. Fakat Hamit Bey Kastamonu Valiliği'ni beğenmediği için kabul etmemiştir. Aslında Kastamonu'yu Erzurum'da iken kendisi istemişti. Onun bu görevi reddi Trabzon'da kalmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Refet Bey, bu kez 6 Ağustos 1921'de Dâhiliye Müsteşarlığı görevini teklif etmiş ve bu görevi kabul etmiştir (Eken, 1995: 340). Hamit Bey, 10 Ağustos'ta Trabzon'dan ayrılmış ve 15 Ağustos'ta Ankara'daki görevine başlamıştır. Bu görevde de fazla bırakılmayıp Adana Mütesellimliği'ne atanmıştır. 13 Aralık 1921'de de Adana Valiliği'ne vekâleten atanmıştır. Adana'da da fazla kalmayıp 2 Mayıs 1922'de görevinden istifa etmiş ve doğruca Trabzon'a geçmiştir. İstanbul'da bulunan ailesini de yanına alarak Trabzon'a yerleşmiştir. Bu arada *İstikbal*'de yazmaya başlamıştır. Gazetedeki baş makalelerini "Sin" imzasıyla yazmıştır. Oldukça kalabalık bir aileye sahip olan Hamit Bey'in geçimini uzun süre Trabzon eşrafi sağlamıştır. Ona ev vermişler ve maddi yardımlarda bulunmuşlardır. Böylece kendisine iki yıl önce verdikleri sözü de tutmuşlardır. *İstikbal*'deki yazılarında eleştiri dozunu artıran Hamit Bey, Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi üzerine yazdığı makalede Mustafa Kemal Paşa'ya hakarete varacak derecede ileriye gitmiştir (İstikbâl, 4 Nisan 1923). Artık Hamit Bey, son kozlarını oynamaya başlamıştır. Bu yazıyla birlikte zaten yeterince gergin olan Trabzon halkını bir kat daha galeyana sürüklemiş ve Ankara ile restleşmelere kadar gidecek olan olaylar zincirinde başrolü oynayanlardan biri olmuştur. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin de Ankara merkezini tanımaması sonucu bu kez Ankara birtakım tedbirler almış ve Trabzon'a tahkik heyeti göndermiştir. Meclis adına tahkikat yapmak üzere Adana Mebusu Zamir Bey (Damar Arıkoğlu) ve Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey Trabzon'a gelmişler, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne

işten el çektirerek hesaplarını incelemeye almışlar ve aynı zamanda Hamit Bey'i de sorguya çekmişlerdir. Her şeye rağmen Hamit Bey'i yalnızca ikaz etmekle yetinmişlerdir (Arikoğlu, 1961: 334-345). Hamit Bey bundan sonraki yazılarında da siyasi otoriteyi karşısına alacak sert ifadeler kullanmaktan çekinmemiş, ancak artık "Sin" imzasıyla değil de "?" imzasını kullanmaya başlamıştır. İnkılâplar karşısında açıkça tavır almış, bu yoldaki düşüncelerini de yazılarında ifade etmiştir. Nihayet bir makalesinden dolayı "Takrir-i Sükûn" yasasına muhalefetten 24 Ocak 1926'da tutuklanarak İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmıştır. 37 gün tutukluluktan sonra 2 Mart 1926'da beraat etmiştir (Çankaya, 1969: 960). İstiklal Mahkemesi'nden beraat ettikten kısa bir müddet sonra İcra Vekilleri Heyeti 28 Mart 1926'da, Hamit Bey'in maddi durumunun zorluğunu da hesaba katarak, Şeker ve Petrol İnhisarı Heyet-i Teftişiyeye Reislîği'ne atamıştır. Bu görevde iken 10 Haziran 1928'de İstanbul'da yaşamını yitirmiştir (Eken, 1995: 397).

Sonuç

Mustafa Kemal'in örgütlediği Ankara hükümetine karşı Hamit Bey muhalefeti, bazen asker karşıtlığı, bazen inkılâp karşıtlığı, bazen hukuka aykırılık, bazen demokratik hakların savunulması, bazen de Bolşevizm adı altında kendini göstermiştir. Ancak özellikle altının çizilmesi gereken muhalefet görüntüsü Bolşevizm suçlaması şeklinde olmaktadır. Hamit Bey'in başını çektiği muhalefet hareketi 1925 yılına kadar devam etmiştir. Peki değişik kisveler altında kendini gösteren bu muhalif tutumun, ya da Ankara-Hamit Bey gerginliğinin altında yatan gerçek nedenler ne idi?

Hamit Bey ile Ankara'nın ilişkilerinin gerginleşmesinin nedenleri çeşitlidir. İlk olarak, Karakol Cemiyeti-Mustafa Kemal ilişkilerinin bozulduğu bir dönemde Hamit Bey ile Ankara'nın ilişkilerinin de bozulduğu görülmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın emanetçi lider olamayacağını anlayan Karakol Cemiyeti mensupları, bu dönemde hepsi olmasa da birçoğu ona yüz çevirmiştir. Hatırlanacağı üzere, Talat Paşa'nın ölümüyle birlikte Karakol Cemiyeti mensuplarının bir kısmı Mustafa Kemal Paşa'ya destek vermiş bir kısmı da Enver Paşa'yla birlikte çalışmaya başlamışlardı. Hamit Bey'de Karakol Cemiyeti'ne üye olduğuna göre, bu kötü ilişkilerden etkilenmiş ve Enver Paşa'yı tercih etmiş olabilir. Hamit Bey'in Trabzon'daki Enver taraftarlarıyla birlikte hareket etmesi, Erzurum Valiliği sırasında Enver taraftarı olan 'Halk Hükümeti' girişimcileriyle birlikte hareket etmesi de bunun bir başka belirtisidir.

Ankara-Hamit Bey ilişkilerinin kötüleşmesinin ikinci bir nedeni de Hamit Bey'in İngilizlerle iyi ilişkileri olması ve onları gücendirmemek istemesidir. Sırf İngilizleri gücendirmemek için Trabzon seçimlerini geciktirmiş ve Heyet-i Temsiliye'nin müdahalesini en aza indirmiştir. Çünkü seçilecek adayların İngilizlerin tepkisine neden olmasından çekinmekteydi. Ayrıca Trabzon'da birlikte

hareket ettiği Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adaylarını kazandırmak istiyordu. Gerek Mebusan Meclisi seçimlerinde, gerekse B.M.M. seçimlerinde Ankara ile Trabzonlu muhaliflerin rekabeti yaşanmıştı. Hamit Bey Trabzon'da seçimlere Ankara'nın müdahalesini bertaraf edebilmek için seçimleri kendine göre en uygun zamanda yapabilmek için geciktirmiştir. Trabzon'daki seçimlerde muhaliflerin kazanması da Ankara'nın Trabzon'a bakışını biraz daha kötüleştirmiştir.

Bütün bu nedenlerin yanında Hamit Bey muhalefetinin temelinde onun kişiliğinden kaynaklanan yönler de vardır. Asi ruhlu bir adam olarak bilinen ve bu yüzden "Deli" lakabı ile anılan Hamit Bey yapı itibarıyla merkezi yönetime ve askerlere karşı muhalif yapıda bir insandı ve askerlerle çalışmayı pek sevmezdi (Orhun, 1969: 401). Doğuştan muhalif bir yapıya sahip olan Hamit Bey hem Tokat ve Canik mutasarrıflığı sırasındaki Mebusan Meclisi seçimlerinde hem de Trabzon'daki B.M.M. seçimlerinde hep gecikmeli seçim yaptırmıştır. Üstelik Diyarbakır Valiliği'nde iken oradaki Tümen Komutanına hakaret etmiş ve bu olay onun görevinden ayrılmasına neden olmuştur. Daha sonra Batum'daki müfettişliği sırasında Kolordu Komutanı Vehip Paşa'yla tartışmıştır. Hamit Bey'in tüm bu eylemlerinde ve Ankara'ya karşı tavrı almasında bu tür kişilik özelliklerinin de etkili olduğunu gözden kaçırmamak gerekir.

Hamit Bey'in yukarıdaki nedenlere dayanan muhalefeti daha sonra şahsi husumete dönüşmüş ve Ankara'nın her türlü eylemine karşı çıkmak şeklinde kendini göstermiştir. İstikbâl'deki makalelerinde basın özgürlüğünden yola çıkarak İnkılapları açıkça eleştirmiştir. Hamit Bey'e karşı Ankara elbette karşı tedbirleri almakta gecikmemiştir.

Ankara'ya göre, gerekçe ne olursa olsun, yepyeni temeller üzerine inşa edilecek ulus-devlet içinde milli birlik ve bütünlüğü bozan tüm muhalefet hareketlerinin üzerine gidilmeliydi ve öyle de yapılmıştır. Aslında bu davranış Türk siyasal kültürünün karakteristik bir özelliğidir. Geleneksel Türk-İslam imparatorluklarından başlayarak Osmanlı'yı da kapsayan Türk siyasal kültüründe, muhalefet, fitne çıkarmakla eş tutulmuş, muhalefet hareketleri "şer ve şeytan" la özdeş görülmüş ve milletin birliği ve devletin bölünmez bütünlüğünü bozan bölücülükle itham edilmiştir (Mardin, 1991: 182-188). Hamit Bey de benzer suçlamalara uğrayanlardandır. Bölücülükle, İngiliz ajanlığıyla suçlanmıştır. Hâlâ günümüzde bu tür suçlamalar devam etmekte, açıkça İngiliz ajanı denmektedir. Kesin kanıtlara dayanmadan ve hangi amaçları gözeterek bu ithamların yapıldığını anlamak gerçekten güçtür. Ne yazık ki, böyle haksız ithamlar Hamit Bey gibi zeki, gözünü budaktan sakınmayan, düşüncelerini özgürce ifade edebilen ve fedakar bir devlet adamının unutulup gitmesine ve tarih sahnesinde değersiz bir şahsiyet olarak mahkum edilmesine neden olmuştur. Umarım bir gün hak ettiği değer kendisine atfedilir.

Kaynakça

1.Arşiv Vesikaları

B.C.A. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi).

2.Sürelî Yayınlar

İstikbâl Gazetesi (Osmanlıca).

3.Zabıt Cerideleri

T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları (G.C.Z.), C. I-IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 1999.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt:I-II, Ankara 1940.

-----, Cilt: III, Ankara 1941.

-----, Cilt: IV-V, Ankara 1942.

4.Telif ve Tetkik Eserler

Akbal, İsmail, **Trabzon'da Muhalefet**, Serander Yay, Trabzon, 2008.

Anıburnu, Kemal, **Sivas Kongresi, Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997.

Ankoğlu, Damar, **Birinci Büyük Millet Meclisi Adana Milletvekili, Hatıralarım**, İstanbul. 1961

Atay, Falih Rıfki, "Atatürkçülük Nedir", **Babanız Atatürk, Bayrak, Atatürkçülük Nedir, Atatürk Ne İdi**, Bateş Yay., İstanbul 1980 (içinde).

Avcıoğlu, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi**, C: II, Tekin Yay, İstanbul 1978.

Aybars, Ergün, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti", **Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, S: 2, İzmir 1978.

Çankaya, Ali, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, C:III, Ankara 1969.

Çapa, Mesut, "Trabzon'da Birinci Büyük Millet Meclisi Seçimleri ve Vali Hamit Bey", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S: 9, İzmir 1994.

Demirel, Ahmet, **Birinci Meclis'te Muhalefet, İkinci Grup**, İletişim Yay., İstanbul 2003.

Eken, Halit, **Milli Mücadele'de Vali Hamit Bey**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Erzurum 1995.

Erdeha, Kamil, **Milli Mücadele'de Valiler ve Vilayetler**, İstanbul 1975.

Ertürk, Hüsamettin, **İki Devrin Perde Arkası**, (Haz. Semih Nafiz Kansu), Sebil Yay., İstanbul 1996.

Goloğlu, Mahmut, **Sivas Kongresi**, Ankara 1969.

Goloğlu, Mahmut, **Üçüncü Meşrutiyet**, Ankara 1970.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD), S: 26, Genelkurmay Başkanlığı, Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1958.

Hür, Ayşe, **Radikal**, 18.02.2007.

Karabekir, Kâzım, **İstiklal Harbimiz**, Yüce Yay, İstanbul 1990.

Karabekir, Kâzım, **İstiklal Harbimizde İttihat Terakki ve Enver Paşa**, C: II, Yay haz:

Orhan Hülâgü, Emre Yay, İstanbul 1990.

Mardin, Şerif, **Türk Modernleşmesi**, İletişim, İstanbul 1991.

Mustafa Kemal, Atatürk, **Nutuk**, C: I, TTK Yay, Ankara 1989.

Odabaşoğlu, Cumhur, **Trabzon, Belgelerle Milli Mücadele Yılları 1919-1923**, Trabzon 1990.

Orhun, Hayri, Kasaroğlu ve Diğerleri, **Meşhur Valiler**, İçişleri Bakanlığı Merkez Valiler Bürosu Yay, Ankara 1969.

Selvi, Haluk, **Milli Mücadele'de Erzurum (1918-1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara 2000.

Şimşir, Bilal, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C: II, TTK Yay, Ankara 1973.

Tevetoğlu, Fethi, **Milli Mücadele Yıllarında Kuruluşlar**, TTK Yay, Ankara 1988.

Tunaya, Tanık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki**, C: III, Hürriyet Vakfı Yay, İstanbul 1989.

Umur, Pasin, **Samsun'da Müdafaa-i Hukuk**, Samsun 1944.

Ülkümen, Hamdi, **Hümanist Atatürk**, Çağdaş Yay, İstanbul 1994.

Yatak, Süleyman, **Ahmet Fâik Günday'ın Hayat ve Hatıratı**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakın Çağ Tarihi ABD, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1986.

EK:

Hamit Bey'in Bolşevizm Hakkında Trabzon'da Verdiği Konferans**Vali-yi Âlimiz Hamid Beyefendi'nin Beyanat-ı Mühimmeleri:**

Ankara'dan avdet buyuran Vali-yi Âlimiz Hamid Beyefendi Hazretleri evvelki gün Müdafaa-i Hukuk Kulübünde Firka Kumandan-ı Muhteremî Rüştü Beyefendi de hazır oldukları halde ulema, eşrâf ve müteheyizân-ı memlekette mürekkep bir camia huzurunda vaziyet-i umumiyemiz hakkında pek mühim beyanatta bulunmuşlardır.

Hamid Beyefendi'nin beyanatları ahvâl-i umûmiye hakkında pek müfid izahatı ihtiva etmekte ve tenvir-i efkâra hâdim idarî ve siyasi hayli mâlumât-ı cami bulunmaktadır. Heyet-i umumiyesi itibâriyle denilebilir ki beyânât-ı vâkıta vilâyetpenâhî muzır ve sahiף (aşağılayıcı) propagandalarla işs(?) uğramış müteferrik hatta mutazaat (karşıt) cereyanlar olmuş olan efkâra ikaz ve tevhide ve bir çok su-i telakkileri izaleye hâdim olmuştur ki pek ziyade şâyân-ı memnuniyet ve teşekkürdür. Efkar-ı umûmiye üzerinde âzamî hüsn-i tesir hâsil eden ve memleketin âhenk ve vahdetini takviye eyleyen beyanat ve vilâyetpenahiyeyi esna-yı iradede hemen aynen zabt etmeye muvafık olarak bervecch-i zir karilerimizin enzarına vaz eyleriz:

Sizi bugün davetten maksadımızı tabii izah eylemişlerdir. Mebus sıfatıyla Ankara'ya giderek ne yaptık? Ne gördük? Vaziyet ne haldedir? Bu ictimâ bu anladığım, gördüğüm kadar izah maksadına mübtenidir. Ankara'dan çıktığım zaman uğradığım yerlerde her sınıf halk tarafından bazı suallere maruz kaldım. Memleketimizde, Avrupa'da olduğu gibi vesait-i irşadiye ve telkiniye mükemmel olmadığı için halk vaziyet-i hakikiyeden gafil bulunuyor ve bu gaflet neticesinde mütehâlif şâyât (gerçek dışı dedikodu) tevellüt ediyor.

Daha meclis küşâd edilmeden evvel intihâp yapılırken benden mütâla isteyen heyet orada bir meclis küşâd olacak, bunun Türkiye mukadderatı üzerinde büyük rolü olacaktır. Adam bulursanız intihâp ediniz." demiştim. Bu sözlerimdeki isabeti oraya gittikten sonra daha ziyâde anladım. Bugün Ankara'da gönderdiğiniz zevattan mürekkep bir Meclis-i Millî vardır. Sebeb-i ictimâi meçhûlünüz değildir. İstanbul'un taht-ı esârete girmesi, orada Osmanlılığın söz sahibi olamaması Anadolu'yu tehdit eden aynı esâretten kurtarmaya sevk etmiş ve orada millet evladına ne yolda hareket edeceğini düşünmeye göndermiştir. Binaenaleyh bu maksad-ı âli için selâhiyet-i mutlaka ile milleti temsil eden zevât orada toplanmıştır ve Büyük Millet Meclisi'ni vücuda getirmiştir. Bugün bizleri idare eden o meclistir. Hükümet ihtisas itibariyle ondan ayrılmış zevat tarafından idare edilmektedir. Fakat hâkim ve murakıp olan Meclistir ve millete karşı o mesûldür.

Bana sorulan sorulardan biri şu idi: Bazı efkâra göre, gûya Ankara'da ihtilâf varmış! Maksadımızın meşruiyeti, amelimizin kutsiyeti hakkında zerre kadar iştibahımız yoktur. Maksat ve emelimiz hilâfetin istihlâsı ve memleketin istiklâli olduğuna nazaran bu fikre muhalefet yoktur ve olamaz. Yalnız mesail-i müteferri ve taliyede ihtilâf ve içtihat olabilir. Mecliste kanun müzakerelerinde nokta-i nazarların çarpıştığı görülür. Fakat bununla iftihar etmeliyiz. Meclis emsâl-i sabıkası gibi tastikçi değildir. Her ferd, her mebus kemâl-i hürriyet ve serbesti ile hall-ı kelâmını istimal edebiliyor (kullanıyor). Binaenaleyh, müsademe-i efkârdan bârika-i hakikat (gerçeklik pırıltıları) çıkacağına nazaran bu gibi ihtilâfattan hayır doğar, şer çıkmaz. Tekrar ederim (ki), maksad-ı aslîmizde hiçbir ihtilâf yoktur.

Diğer bir fikir var: Acaba İstanbul ile neden tevhid-i emel ve amel edilemiyor? Tevhid-i emel olmadığına kani değilim. Her Müslümanın kalbi Türkiye'nin istiklâli ve istihlâsı için çarpıyor. Onlar bizim gibi olmayıp, tazyik ve esaret altında buldukları için bize açık surette ellerini veremezler. Fakat eminiz ki yalnız İstanbul'da değil âlem-i İslâmın her tarafında bizim muvaffakiyetimiz için kan ağlıyorlar. Vaziyet-i elimeleri sarîh surette bize iştiraklerine mani oluyor. Mamafih İstanbul'daki kardeşlerimizin bütün maniaya rağmen Anadolu ile anlaşmaya karar verdiklerini öğreniyoruz. Bunlar arasında, İstanbul'un maatteessüf hain ve vatansız diyeceğim kesimi, İtilâf teşebbüsüne başka bir şekil vermek maksadı ile Anadolu'yu mücrim göstererek İtilâfa afv manası vermek istiyorlar. Biz hep hürriyet ve istiklâlin, hep milliyet ve istihlâsın cürüm olduğunu tarihin hiçbir sahifesinde görmedik. Hareketimizin kutsiyetinde, emelimizin meşruiyetinde zerre kadar iştibâhımız yoktur. Binaenaleyh bu hiçbir vakit cürüm ve kabahat olarak telâkkî olunamaz ki muhtac-ı afv ve atafette (şefkat) bulunalım. Mamafih bu, bazı bedhavanın (kötü istekliler) îtilâf için ihdas edilen cereyanı bozmak maksadına mebni şayiadan (dedikodular) ibarettir.

Hadisat-ı hariciyeye gelince: İlk zamanlarda idi, maatteessüf Anadolu'ya bedhahâne efsar neticesi ve buna inzıam eden (katılan) ihtirâsât-ı şahsiye bazı yerlerde ufak tefek uygunsuzluklar, asayişsizlikler ihdas etmiştir. Hükümete mücahede etmek için müttefik ve müttehid bir kitleye ihtiyacı derk ederek (anlayarak, kavrayarak) bunun teshihine sarf-ı mesai ediyordu. İşte dahilde bununla meşgul olduğumuz zamanda, Yunanlılar bundan istifade ederek ilerlemeye muvafık oldular. Mamafih bu hareket maksadımızın kutsiyetinden iktisab-ı kuvvet eyleyen kuva-yı mânevîyemiz üzerinde zerre kadar tesir husule getirmede. Çünkü, Yunanistan'ın Anadolu'ya sevk etmiş olduğu altmış taburla değil, iki milyondan ibaret olan bütün halkını sevk etse Anadolu'yu istila edemeyeceğine katiyen eminiz. Yalnız onu şimdi işgal ettiği yerlere sevk eden esbabın izalesi için azim ve imanın takviyesi zarûreti karşısında bulunuyoruz. Memlekette iftira, bâtila (batıllar), şayiati, bedhahâne yok değil. Demin ta'dâd ettiğim gibi zahirî bazı ahvali muhtelif şekillerde göstererek halkın maneviyatını germek için sarf-ı mesai edenler var. Bu memleketin mukadderatı için pek muzır hareket ve hallerdir. Size mukaddimede

(başlangıçta) dedim ki, bana vaki olan suallerin ilham ettiği cevapları vereceğim. Hatırımza gelen başkaca sualler var ise cevabını vermeye hazırım.

Bir fikir daha var. Bu fikrin tezahürâtını Trabzon'a yakınlaştıkça daha ziyade gördüm. Şarktaki inkılâbın bize derece-i tesirâtı ve bu bapta Hükûmetin ittihaz edeceği hatt-ı harekete mücîp sual ve istizah oluyor. Şarktaki inkılâp siyaseten bize müfîd ve nâfi addolunur. Çünkü şark bugün kendisini esaret altına almak isteyen ve bütün dünyayı istilâ tasavvurunu besleyen emperyalistlerle uğraşüyor. Bu fikirde bu emelde müşterekiz. Asıl bu inkılâp bazı ahkâm-ı idareye ve siyâsiyye tevliid edecektir ki bunun bizim ahvâl-i ruhiye-i ictimâiye, dinîye ve milliyemize tevafuk eden aksamını tatbikte müşkilât yoktur. Filhakika doğrudan doğruya ve aynen şarktaki inkılâbı daha doğrusu komünizmin esaslarını tatbik etmek isteyen hizb-i kalil var ise de hükûmet her fiil ve hareketinde milletin ananesini, hissiyatını, temâyülâtını nazar-ı itibara almaktan fariğ olmuyor. Hayâlâta kapılmıyor. Mamefih bu yeni inkişaf eden cereyâna karşı gelmeye, muhalefet etmeyi de makul bulmayarak memleketin ihtiyacâtından derhatır idare prensibi kabul eyliyor. Benim de iştirakimle esasları tesbit edilen bu idare hakkında programlar yapıldı. Bu programın siyasî ve idarî kısımları vardır. Siyasî kısmı hilâfet ve saltanatın istihlâsına ve memleketin istiklâlîne dairdir. Buna dair yemin de ettik. Meclisi, yani milleti temsil eden meclisin, bu kararı milletin kararıdır. Binaenaleyh millet buna yemin etmiş demektir. Memleketin idaresinde bazı tadilatı tasavvur eyledik; meselâ belediyeler. Bir memleketin imarı için belediyeden başka elimizde vasıta yoktur. Bunu şimdiye kadar anlamadığımız için başta İstanbul olmak üzere bütün memleketimiz yangın yeri ve harâbe hâlinde kalmıştır. Neden? Belediye(nin) milletin malı olduğu anlaşılmamasından. Yabancı bir hükûmet gibi addedilen bu müesseseye millet de muavenet etmemiş ve şu netice hasıl olmuş: Memleketimiz teâlî edememiş (yükselememiş). Bu ihtiyacı nazar-ı dikate aldık. Buna dair kanun tanzim edilmektedir. Bunun için diyoruz ki, belediyeler bir meclis-i umûmî, rey-i âmmе ile (genel oy) intihâp olunur. Çünkü şimdiye kadar yaptığımız intihapları bazı kuvvet ve şerait ile takdir eyledik ki bugünkü fikirler ve cereyanlar arasında bunun mevkii yoktur. En mühim mesele Samsun'daki Nemlizâdelер orada emlaka sahip olmadıkları için belediyeye aza intihap olunamıyorlar. Yani kanun mucibince yirmi yaşında olan ve beldede mukim bulunan herkes hakk-ı intihâba haizdir. Meclis mümkün mertebe ahâlinin heyet-i umûmiyesini temsil edebilecek âzâyı hâvî bulunacaktır. Henüz nispeti tayin etmediği beşyüz kişide veya bin kişide bir âzâ intihâp edilecek ve meclis-i umûmî atmış-yetmiş kişiden ibaret bulunacak. Bunlar biliçtime belediyenin nizamlarını, usûllerini, varidat ve mesarîfini tanzim ve tedkik edecekler ve bir reis ile âzâ-i daimе intihap edecekler. Bu meclise selâhiyet-i vasia (geniş yetki) verilecek. Meselâ fındıktan resim alacağız. Önümüze bir çok müşkülât çıkıyor. Onun için diyoruz ki, külfeti o kasabaya ait ve münhasır olmak üzere belediye her türlü vergiye (halkı) razı edecek. Çünkü meclis milleti temsil edecek, binaenaleyh her kararı kanun mahiyetinde olacak. Ceza ne kadar (verebilir) hususunda, 50.000 Kuruşa kadar ceza tedbiine haiz-i selâhiyet olacak. İmtiyazat hususuna gelince, bu pek mühimdir. Şimdiye kadar müessesatı nâfia hususundaki

bütün imtiyazatı gafletle, cehaletle ecanibe vermişiz. Belediyelere kalan zebhiye, kantar resimleri gibi yekünü ehemmiyetsiz miktara çıkan rüsum ile memleketi imar ve ihyaya hasr-ı vücut etmişiz. Bundan (dolayı) diyoruz ki şehir dahilinde alelumum imtiyazat şehirdir, memleketlinindir. Şu birkaç maddede ahkâm-ı esasıyeyi hülâsa ettim. Diğer mevad teferruata ait olduğu için değer-i lüzumu yoktur.

İdare kısmı: Memlekette beş-on seneden beri idareye yeniden başlamak lüzümü hisseylemiş idi. Her nasılsa bu baptaki tatbikat ve kanunlar mevki-i tatbik bulamadı. Gerek tatbik-i müşkilât ve gerek birbirini velyeden (takip eden) avârız-i hâriciye buna sebep oldu. Şimdi hükümet nevahi (nahiyeler) kanununu tatbik karar verdi. Binaenaleyh servetine nazaran bir kaum(?) ve senetleri itibariyle kendilerini idare edecek birkaç köyden bir nahiyeye teşkil edilecek ve nahiyelerin bir şahsiyet-i mâneviyesi olacak. Şimdiye kadar olduğu gibi bir köy değil hem müdür ve belediye reisi olacak, kendine mahsus selâhiyetleri bulunacak. Ufak tefek dava hakkında hüküm dahi verebilecek.

Kazalar: Bizden gayri devletlerde kaza teşkilâtı yerindedir. Biz bu teşkilâtı ibka etmekle bire bir idarî ve inzibatî bir daire telakki ediyoruz. Şahsiyet-i mâneviye rütbesi vermiyoruz. Yalnız kazanın belediyesi vardır ve imtiyâz-ı âfî bâlâdır. Kaymakamın vazifesi, temin-i inzibâtın ve nahiyeleri kontrolden ibarettir; idarede mühim rolü yoktur. Şahsiyet-i mâneviyyeye haiz asıl nahiyeye ve nahiyeden sonra vilâyet geliyor. Livalar müstakil liva halinde ifrak edilmiştir (ayrılmıştır). Bunlara kanunun tatbikinden itibaren vilâyet nâmı verilecektir. Vilâyetlerde bilhassa idare hususlarında bazı tâdilâta lüzum gördük. Filhakika Komünizm efkârından mühim ve Halk Zümresi'ni teşkil eden hizb vilâyetleri, Almanya ve Amerika'da olduğu gibi, adeten müstakil hükümetler halinde ifrak edecek bir şekil ortaya sermiş, halbuki hükümet bunu kabul etmedi. Çünkü vaziyeti ictimâiyemiz buna müsait değildir. Yalnız halkı husûsât-ı mahalliyede hakim kılmak için idare-i husûsiyeyi hükümet takviye etti. Meclis-i umûmi, rey-i âmme ile intihâp olunacak ve âzâsı bir sûretle şimdikiye nazaran teksir edecek ve daha ziyade kabiliyet-i temsiliyeyi hâiz bulunacaktır. Nasıl ki belediye bir şehirde tekâlîfe vaz ediyorsa umûmi meclislerde, külfeti o vilâyete ait olmak üzere, daha vâsî selâhiyetle bazı nizam-ı tekâlîf vaz edecektir. Meclisi umûminin kendi arasından tefrik edeceği reisin taht-ı idaresinde müstakilen ifâ-yı vazîfe edecektir. Valinin yalnız ibkâsı vardır. İşte hükümetin muhtelif teklifler arasında muvafık görerek meclise arz eylediği program bundan ibarettir. Bunlar şimdi encümenlerdedir. İkmalini ve meclisce tasdikini müteakiben tatbiki için muktezî olan kanunlar neşr olunacaktır. İşte böyle tatbik olunan program da budur. Beyinleri çok işgal ettiğini gördüğüm için tekrar edeyim: Hükümet körükörüne herhangi bir cereyana kapılmak taraftarı değildir. bizim dediğimiz: bugünkü cereyanlarda insanî addolunan her şeye haizdir ve biz hiçbir vakit dinimizi, milletimizi hayalâte feda etmek tasavvurunda değiliz. (Hâzirûndan bazılarının garp cephesindeki Yunan hareketi hakkında vaki olan istizahı özveriyle Vali Beyefendi beyanat-ı sabıkalarını bervechi ati teşrih ettiler). Yunan ordusu, demin söylediğim bizim dahili meşguliyetlerimizden istifade ederek ilerledi. Fakat garpta bugün

hummalı bir faaliyet hükümfermâdır ve ordu kendisini tanzim etmiş ona mukavemet edecek vaziyete gelmiştir. Ve hatta güneyde hasıl olan büyük faaliyetin çok geçmeksizin Yunanlılara çok büyük bir darbe vuracağından eminim. Yunanlılardan korkmaya lüzum yoktur. Yalnız bize de azim ve iman lazım. Biz mevcûdiyetimiz için pek meşru addettiğimiz emelimiz için çalışıyoruz. Ankara'ya gelen Hintlilerden, Tunus ve Cezayirlilerden hususi temas ettiğim zevattaki heyecanı görmeniz istiklalimiz için oradaki İslamların hissettiklerini işitseniz onlara karşı mahcup olmamız lazım geleceğine kani bulunursunuz. Hintliler diyorlardı ki sulhün imza edildiği haberi geldiği zaman ihtilal yaptık. İkiyüzbin kişi feda ettik. Bıçağımız yokken yaptığımız bu hareketin ehemmiyetini takdir edersiniz ve sizin için daha çok kan dökeceğiz.

Diğer bir zevatın Eksleben (aix-las-Bains) mülakatının netayici hakkındaki suali üzerine Vali Beyefendi bervech-i zir devamla:

Yukarıda söylemiş idim; İstanbul'un namuskâr halkı bizimle tevhid-i emel etmek istemektedirler. Biz emelden müttehidiz. Bizi birleştirecek aleni bir rabıtaya neden ihtiyaç olsun. Erbab-ı insaf ve namus bizimledir. Yalnız Eksleben'deki (aix-las-Bains) karar İstanbul halkını açıktan tevhid-i emel arzusunu izhar için cüretlendirmiştir. Eksleben kararı oradaki halka bu cüreti vermiştir. Orada bugün zuhur etmiştir ki bu muahedeyi İstanbul hükümetinin Anadolu'ya kabul ettirmek için kudreti yoktur. Çünkü görüyoruz ki Adana'da karşımızda bir tek Fransız neferi yoktur. Harp eden Senegal ve diğer müstemleke halkıdır. Fransa milleti harp etmek istemiyor. Onun için Fransa müsalih (barışçıl) bir tarzda hareket etmek istemektedir. Herhalde garbın bize ihtiyacı vardır. Şarkın bize ihtiyacı olduğu gibi. Bugün olmasa da yarın garplılar bunu takdir edeceklerdir ve hakkımızı da teslim etmek mecburiyetini his eyleyeceklerdir (pba)¹.

---

1) İstikbal, 6 Teşrinievvel 1920, 178.